

Venkov, venkovský prostor a možné
způsoby jeho vymezování

Venkov

- ▶ Pokusy o definici narážejí na problém nalezení hranice mezi venkovem a městem. Navzdory zřetelnému vnímání odlišností neexistuje jasná hranice mezi tím, co je ještě město, a tím, co je již venkov; neexistuje totiž ani jednoznačná definice těchto dvou pojmů.
- ▶ Problémy při hledání hranice a definice venkova jsou znásobeny obrovskou variabilitou venkovského osídlení v území, kde se setkáváme s odlehlými osadami či dokonce samotami, klasickými vesnicemi či příměstskými obcemi, které jsou značně zasaženy suburbanizačními tendencemi. Samostatnou kategorií jsou malá městečka a městyse, které se často v mnoha ohledech daleko více podobají venkovu než městu.

Venkov

- Charakter venkova je rozdílný i na úrovni jednotlivých regionů, kde se z mnoha důvodů (včetně historických) vyvinula často velmi odlišná venkovská osídlení se svým nezaměnitelným rázem (např. středočeský venkov je zcela odlišný od venkova slezského či jihomoravského).
- K potížím při vymezení venkova přispívá i překrývání nebo zaměňování pojmu „venkovský“ region/prostor/území s pojmy, jako jsou:
 - „periferní“ (okrajový, obvodový),
 - „marginální“ (okrajový, mezní) nebo
 - „zemědělský“

Venkov

- Obydlený prostor mimo městské lokality tradičně charakterizovaný orientací na zemědělství a menší hustotou obyvatel, ale i jiným způsobem života, většinou propojeným s přírodou, a také s jinou sociální strukturou ve srovnání s městem

Venkov z územního hlediska

- Venkovský prostor
- Venkovský region
- Venkovské sídlo

Venkov z územního hlediska

➤ Venkovský prostor

- Území mimo města - souhrn katastrů venkovských obcí
- Kontinuálně vymezený prostor zahrnující krajinu a venkovská sídla

➤ Venkovský region

- Podíl obyvatel žijící ve vesnicích
 - např. kritérium hustoty obyvatel

➤ Venkovské sídlo

- Seskupení obytných a hospodářských stavení plnících různé funkce, mezi kterými hraje důležitou roli funkce zemědělská

Charakter kritérií vymezení venkova

- Subjektivní
 - (vzhled, dojem, identifikace místní obyvatel atd.)

- Objektivní
 - kvalitativní
 - kvantitativní

Kritéria vymezení venkova

Kvalitativní (nelze kvantifikovat)

- Urbanistické
- Architektonické
- Sociální
- Ekonomické
- Krajinářské

Kvantitativní (lze jednoznačně určit/porovnat)

- Historické
- Administrativní
- Statistické

Možnosti vymezení venkova

➤ a) urbanistické vymezení

venkovské sídlo je vymezeno jako sídlo s:

- typickou urbanistickou strukturou nízkopodlažní zástavby s vysokým podílem rodinných domů
- s málo vyvinutou uliční sítí s dominantním prostorem návsi jako společenského a kulturního centra sídla
- vysokým podílem zeleně v sídle.

Příklady urbanistického vymezení

Možnosti vymezení venkova

► b) Architektonické vymezení:

venkovské sídlo je vymezeno jako sídlo s:

- dominancí nízkopodlažní zástavby v individuálních rodinných domech, které nemají vybudován parter (přízemí) určený k obchodní činnosti nebo ke službám.

Venkovský dům je doplněn rozsáhlejším hospodářským zázemím, které sloužilo původně pro zemědělskou prvovýrobu (chlévy, stáje) v současnosti slouží k zabezpečení provozu domu. Pro tradiční venkovský dům je typické vymezení dvora a zahrady s výrazně oddělenými funkcemi.

Architektonické vymezení

Možnosti vymezení venkova

➤ c) Sociální vymezení:

venkovské sídlo je takové sídlo, kde:

- existují mnohem užší sociální kontakty mezi jednotlivými obyvateli sídla
- existuje dlouhodobá neformální sociální kontrola a participace

Sociální vymezení

Možnosti vymezení venkova

➤ d) Ekonomické vymezení:

venkovské sídlo je takové sídlo, kde:

- (*dominantní/rozhodující*) nadprůměrně zastoupenou činností je zemědělství (příp. i lesnictví a rybolov) a primární výroba potravin a
- významný podíl ekonomicky aktivních osob vyjíždí do zaměstnání mimo toto sídlo.

Možnosti vymezení venkova

➤ e) Historické vymezení:

- sídlo, které v minulosti získalo městské práva je městem, ostatní sídla jsou vesnicemi.

➤ f) Administrativní vymezení

- městy jsou ty obce, které mají městská práva a městský znak, vše ostatní je venkov

Možnosti vymezení venkova

- ▶ **g) Statistické vymezení**

- ▶ dle konvenčně stanovené hranice počtu obyvatel
případně dalších kritérií (obce pod touto hranicí jsou venkov)

Možnosti vymezení venkova

► h) Krajinářské vymezení

– existence rozlehlé krajiny, která je organickou součástí sídla, vzhled krajiny má venkovský charakter a krajina poskytuje sídlu více funkcí.

Nejčastější kritéria vymezení venkova

- hustota zalidnění
- počet obyvatel
- statut sídla
- zaměstnanost v sektorech
- kombinace

Vymezování venkova

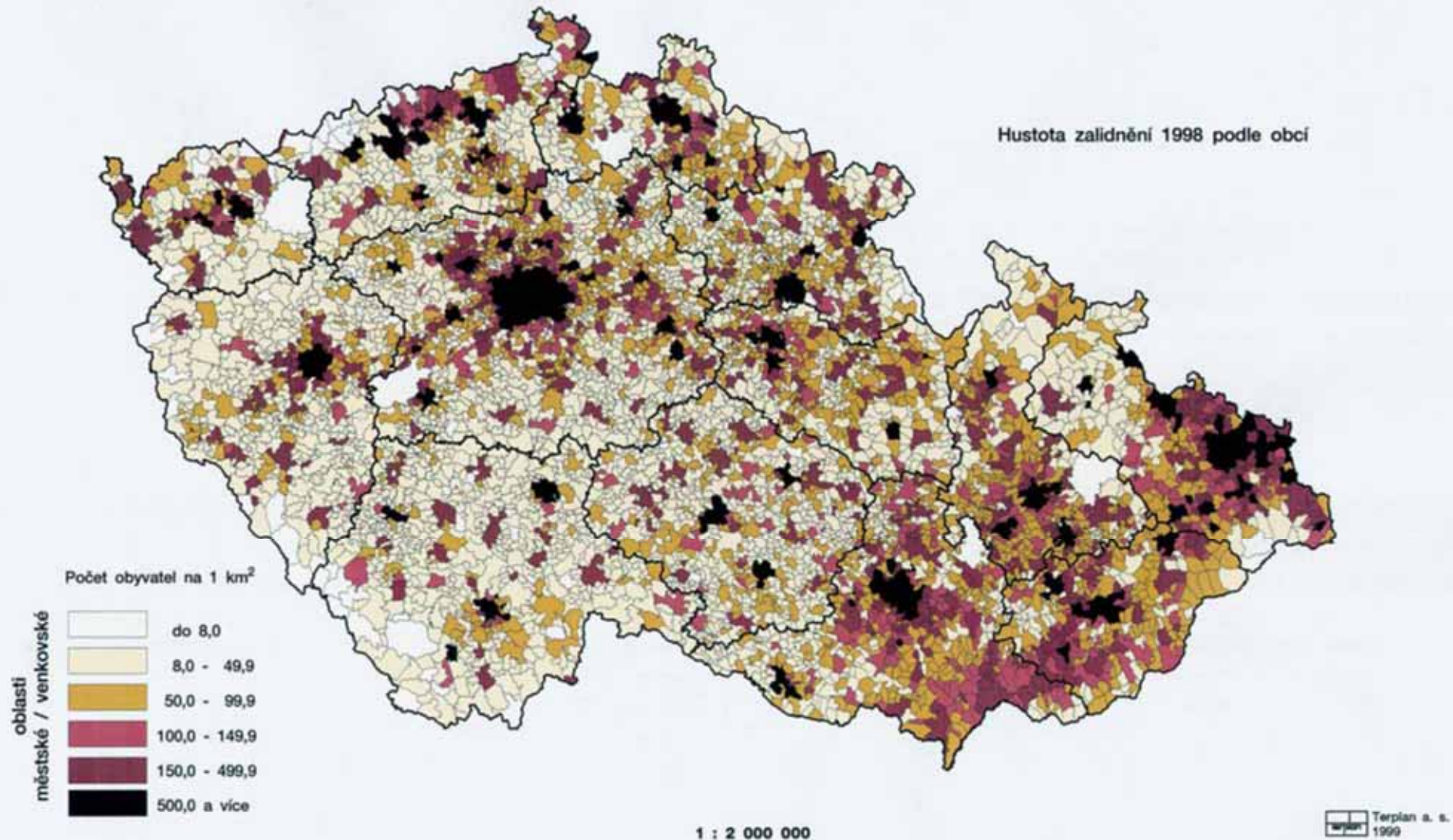
- Vychází obvykle z definic a potřeb projektů a institucí, např.:
 - Eurostat.
 - OECD.
 - Český statistický úřad.
 - Ministerstvo pro místní rozvoj (např. v rámci naplňování politik EU).
 - Ministerstvo zemědělství (např. potřeba definovat příjemce dotací pro Společnou zem. pol. EU).

Místní úroveň

- ▶ venkovské sídlo je takové, jehož hustota zalidnění je do 100 obyvatel/km² – vymezení uváděné Eurostatem
- ▶ venkovské sídlo je takové, jehož hustota zalidnění je do 150 obyvatel/km² – vymezení uváděné OECD
- ▶ podrobnější rozčlenění na místní úrovni (OECD):
 - ▶ extrémní venkovské osídlení do 8 obyv./km²
 - ▶ méně zalidněné venkovské oblasti 8 – 50 obyvatel/km²
 - ▶ venkovské oblasti 50 – 100 obyvatel/km²
 - ▶ smíšené (příměstské) oblasti 100 – 150 obyvatel/km²
 - ▶ městské oblasti 150 – 500 obyvatel/km²
 - ▶ městská jádra nad 500 obyvatel/km²

Vliv použití územní jednotky na konečné vymezení - obce

Plán rozvoje venkova České republiky na období 2000 - 2006
Vymezení venkovských oblastí podle obcí

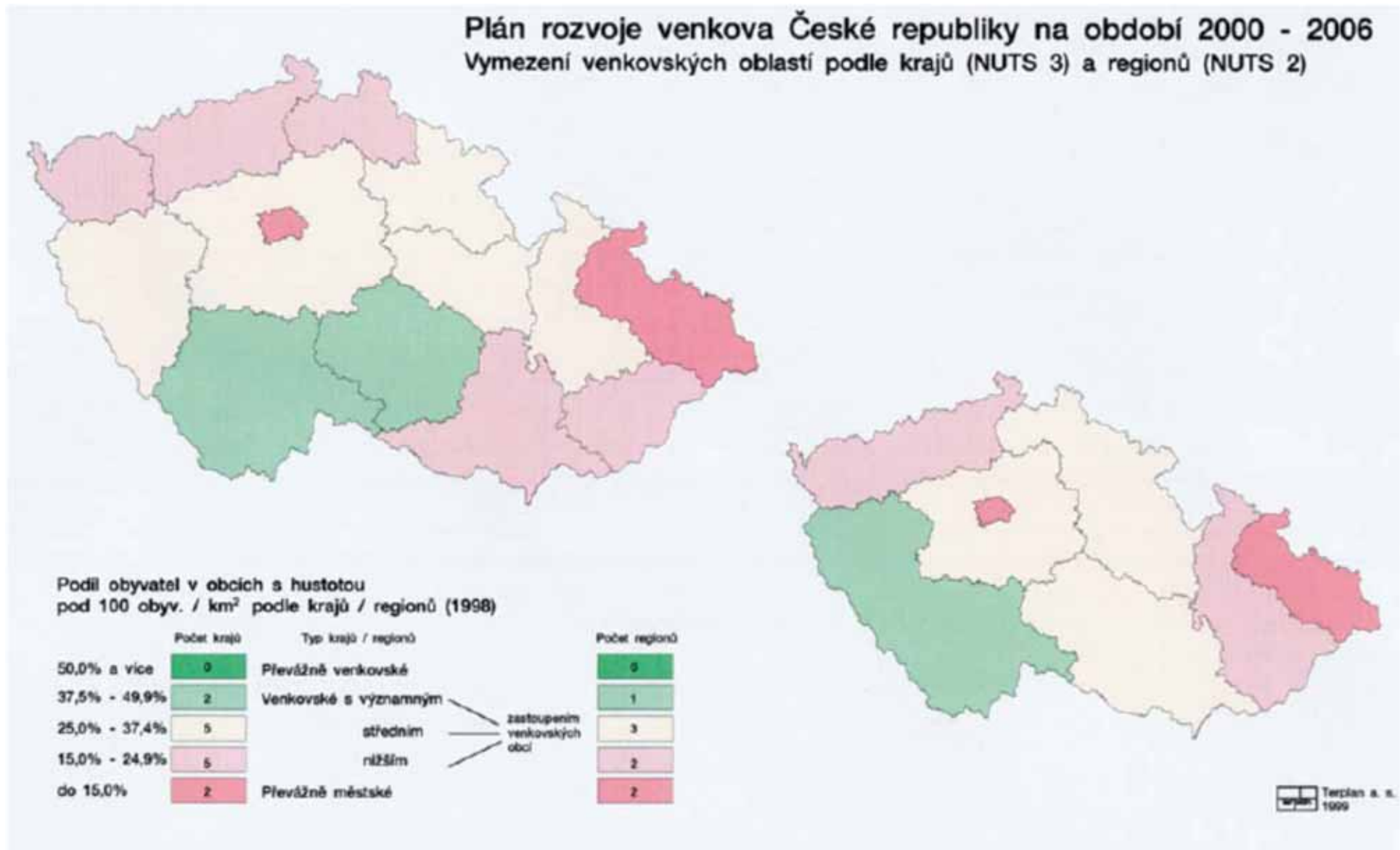

Vliv použití územní jednotky na konečné vymezení - okresy

Plán rozvoje venkova České republiky na období 2000 - 2006
Vymezení venkovských oblastí podle okresů

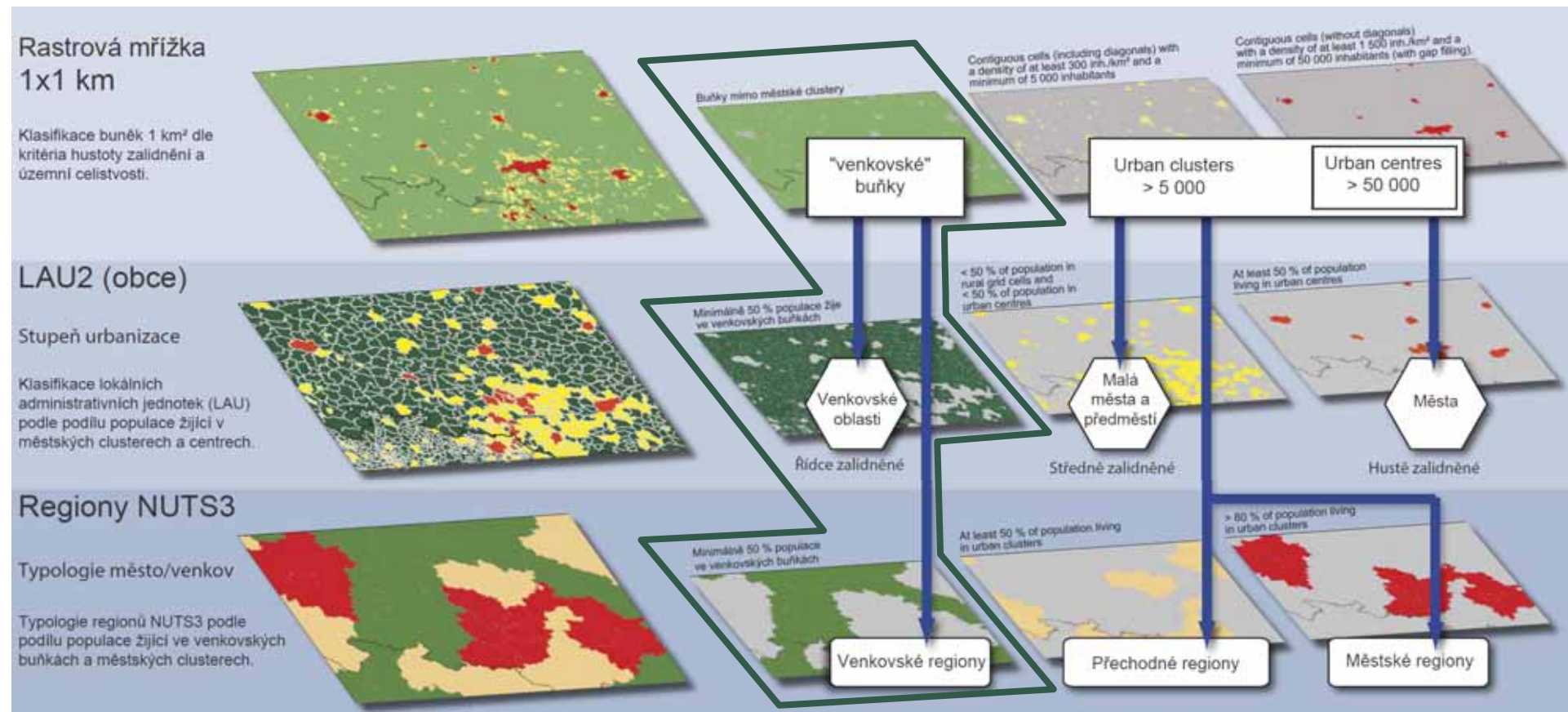

Vliv použití územní jednotky na konečné vymezení – NUTS 2 a 3

Nové vymezení/typologie Eurostatu

- nová metodika – vstupní jednotkou jsou buňky rastrové sítě 1x1 km
- seskupení buněk o hustotě > 300 obyv./km², kde žije > 5000 je klasifikováno jako městský cluster (pokud hustota > 1500 obyv./km² a počet obyvatel > 50 000 = městské centrum)
- vše ostatní jsou „venkovské“ buňky

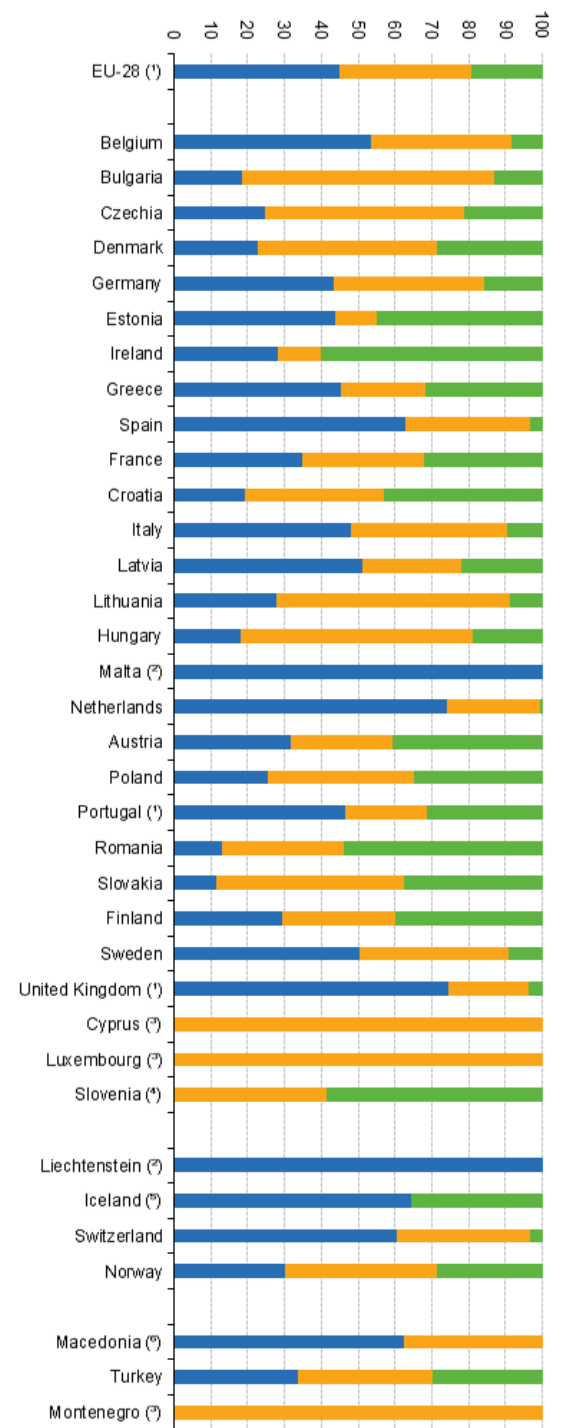
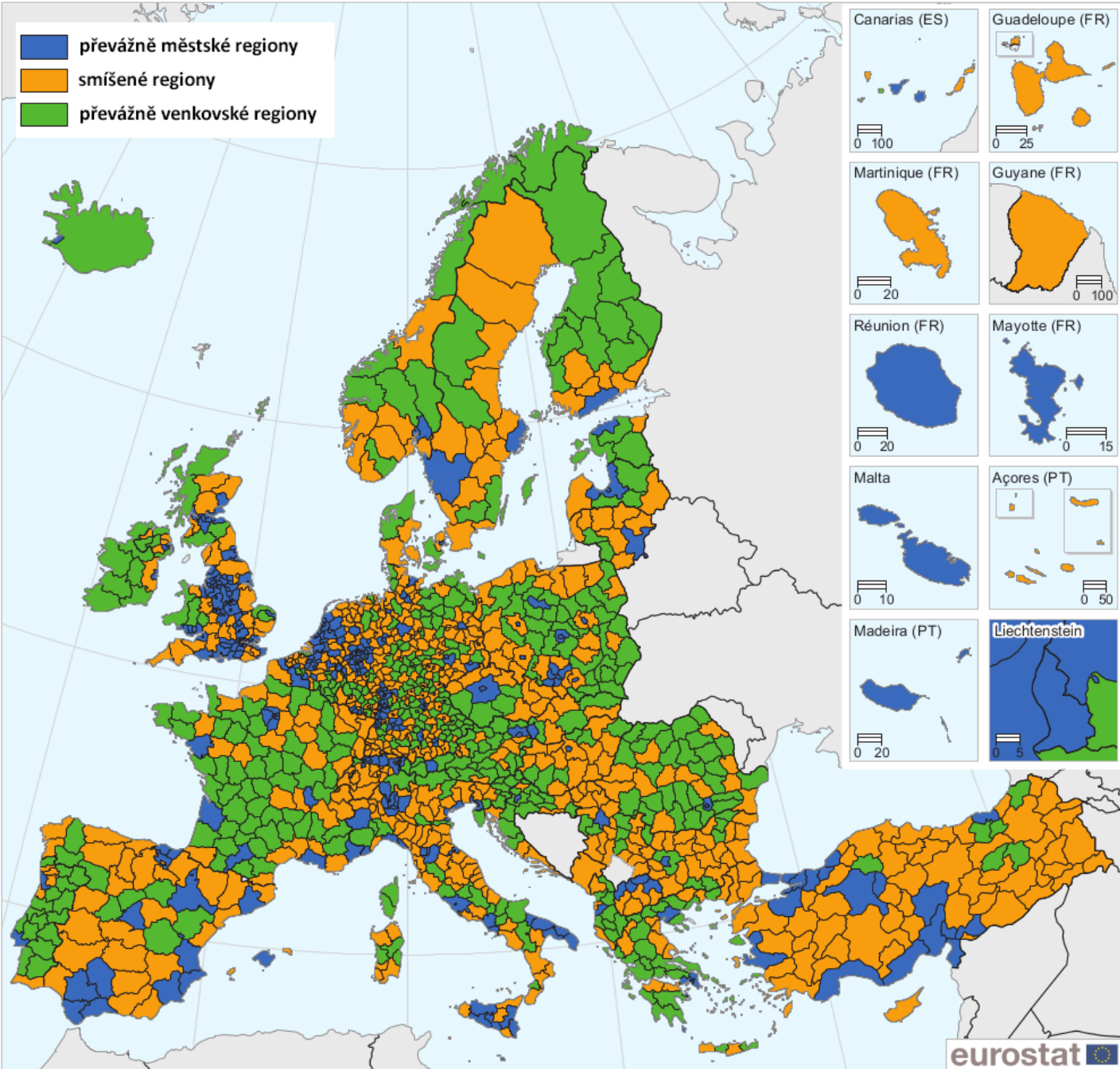

Nové vymezení/typologie Eurostatu

Pro úroveň regionů NUTS3 (kraje)

- ▶ převážně městské regiony: podíl obyvatelstva ve venkovských rastrových buňkách menší než 20 %,
- ▶ smíšené regiony: mezi 20 a 50 %,
- ▶ převážně venkovské regiony: podíl obyvatelstva ve venkovských rastrových buňkách větší než 50 %.

Typologie regionů dle Eurostatu

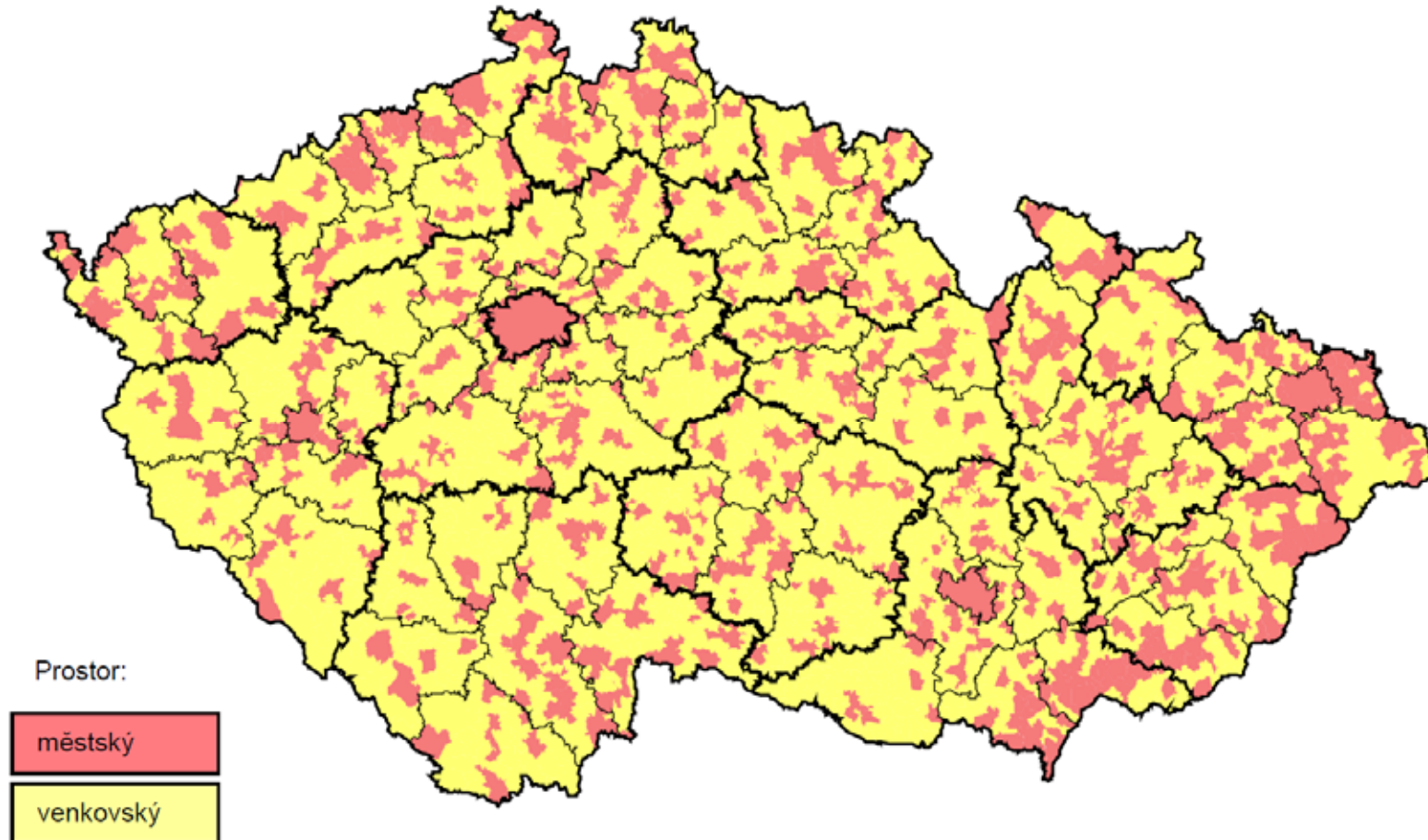

Kritéria používaná v ČR

- hustota zalidnění (do 100 obyvatel/km²)
- počet obyvatel obce (do 2 000)
- statut sídla (obec, město, statutární město či hlavní město)

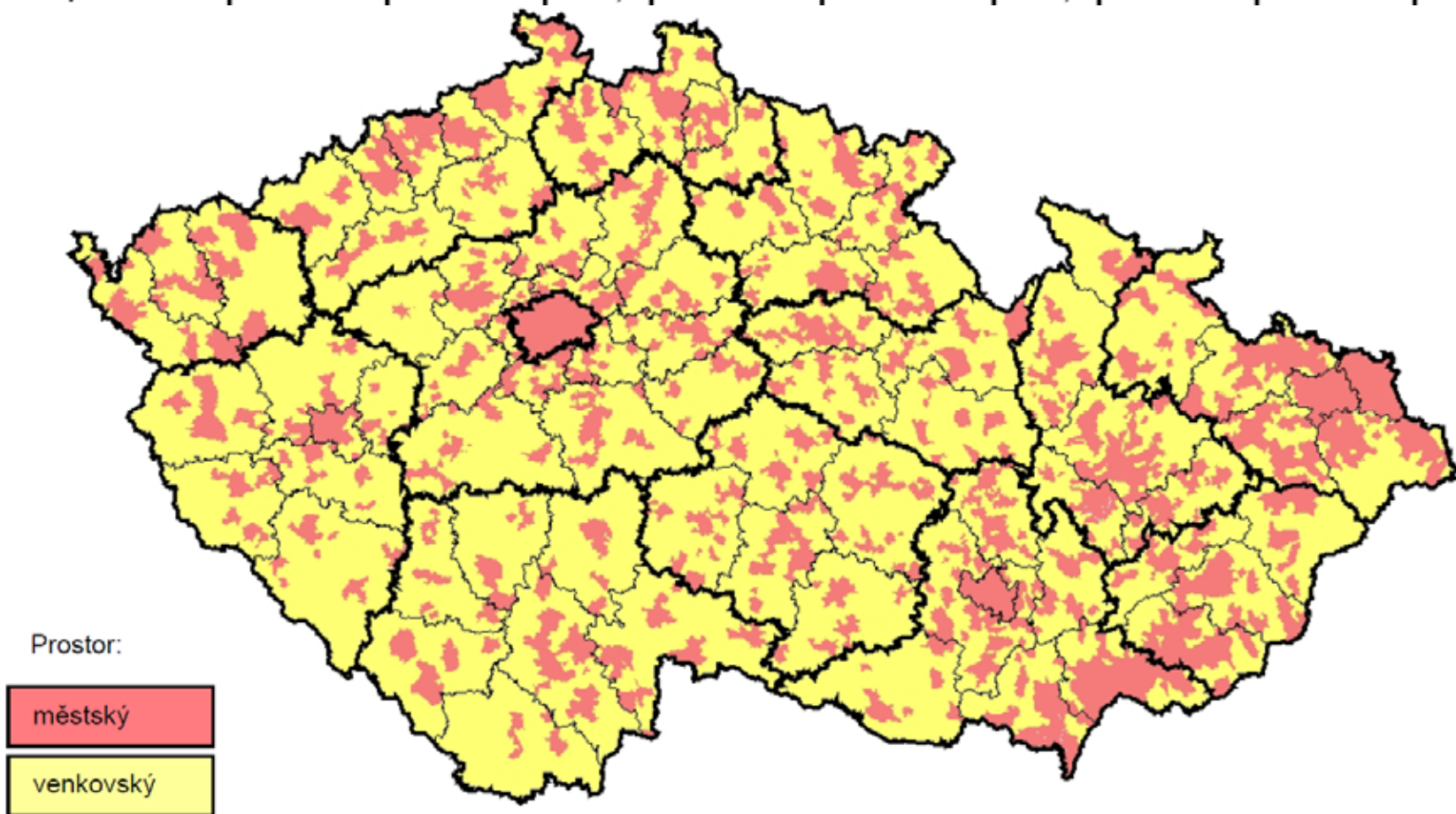
Venkov = obce do 2000 obyvatel

	Počet obcí			Počet obyvatel			Výměra (ha)		
	celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor	
		celkem	v %		celkem	v %		celkem	v %
Česká republika	6 249	5 602	89,6	10 287 189	2 714 859	26,4	7 886 702	5 795 824	73,5

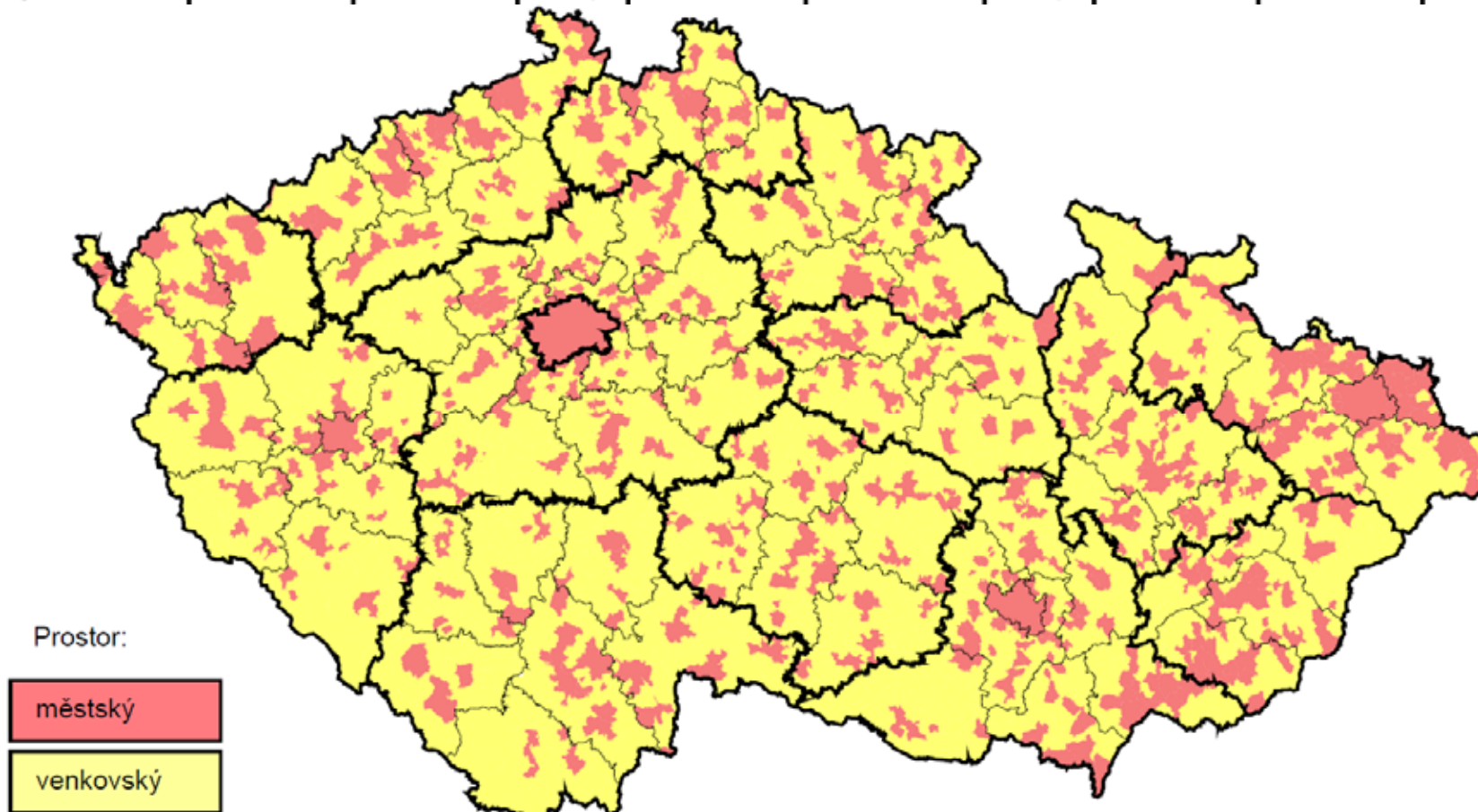
Venkov = obce do 1000 obyvatel a obce s velikostí do 3 000 obyvatel a hustotou zalidnění menší než 100 obyvatel/km²

	Počet obcí			Počet obyvatel			Výměra (ha)		
	celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor	
		celkem	v %		celkem	v %		celkem	v %
Česká republika	6 249	5 354	85,7	10 287 189	2 442 517	23,7	7 886 702	5 823 714	73,8

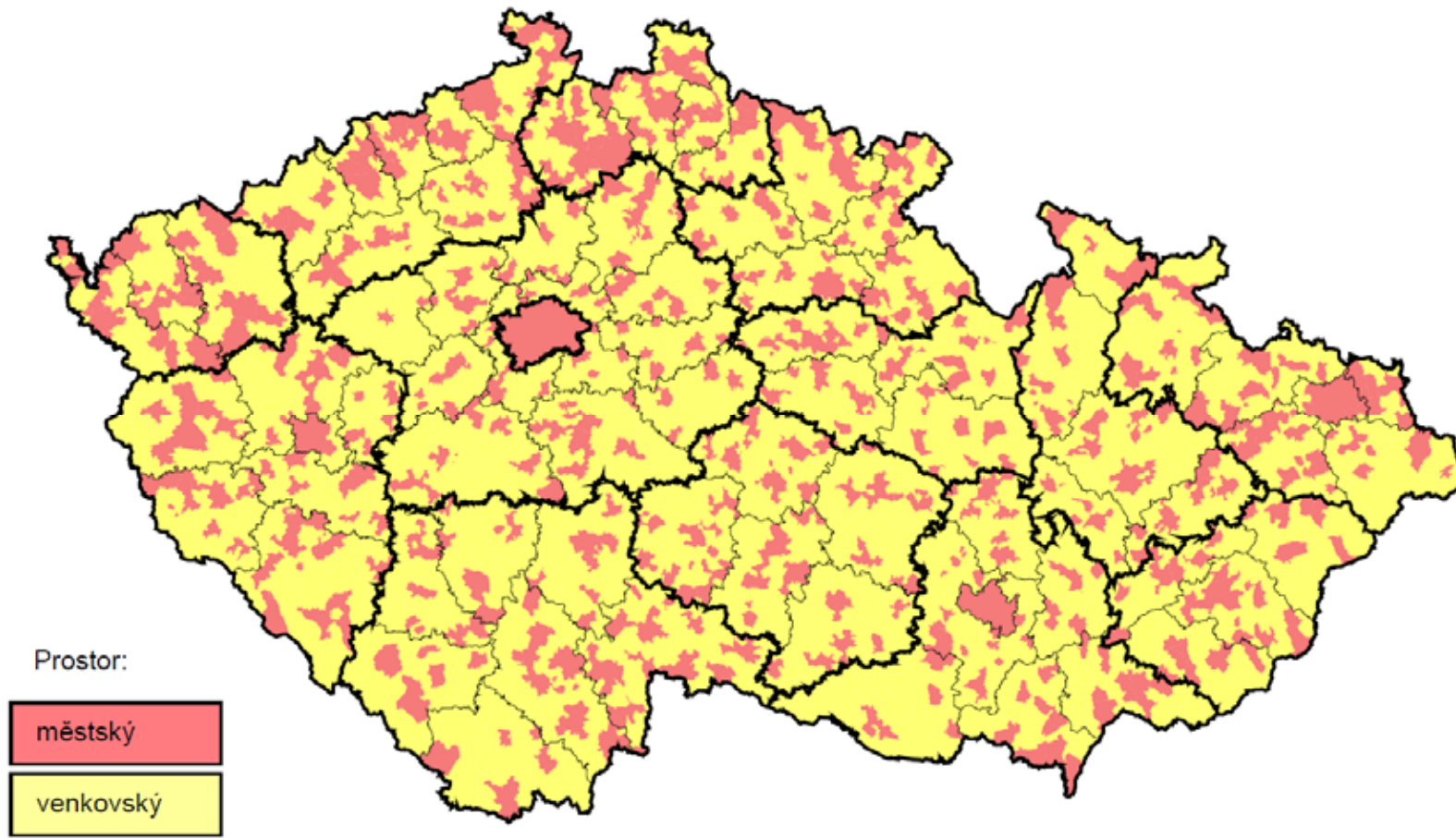
Venkov = obce do 1000 obyvatel a obce s velikostí do 3 000 obyvatel a hustotou zalidnění menší než 150 obyvatel/km²

	Počet obcí			Počet obyvatel			Výměra (ha)		
	celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor	
		celkem	v %		celkem	v %		celkem	v %
Česká republika	6 249	5 562	89,0	10 287 189	2 784 978	27,1	7 886 702	6 104 348	77,4

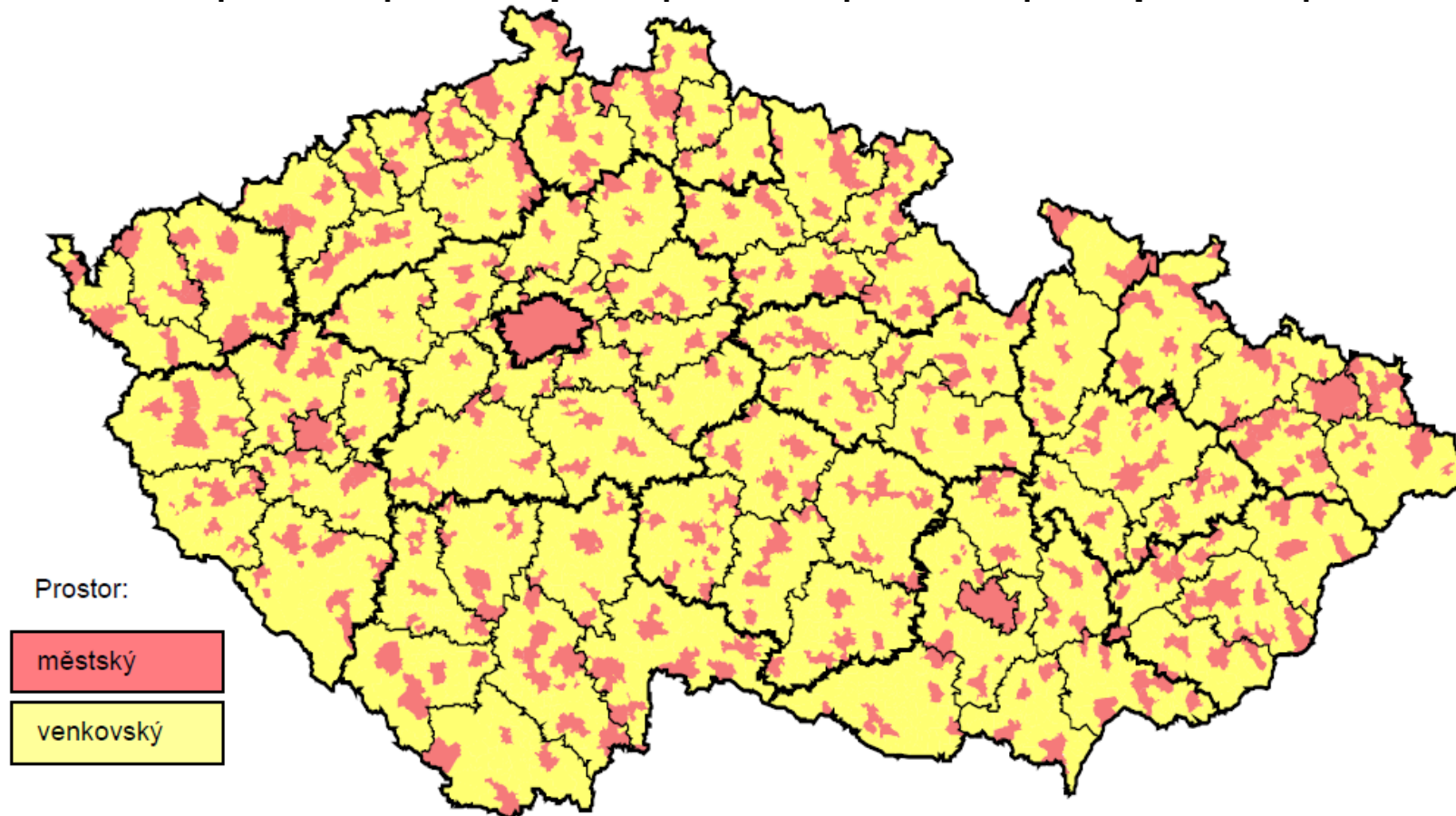
Venkov = obce bez statutu města

	Počet obcí			Počet obyvatel			Výměra (ha)		
	celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor	
		celkem	v %		celkem	v %		celkem	v %
Česká republika	6 249	5 690	91,1	10 287 189	3 051 437	29,7	7 886 702	5 891 959	74,7

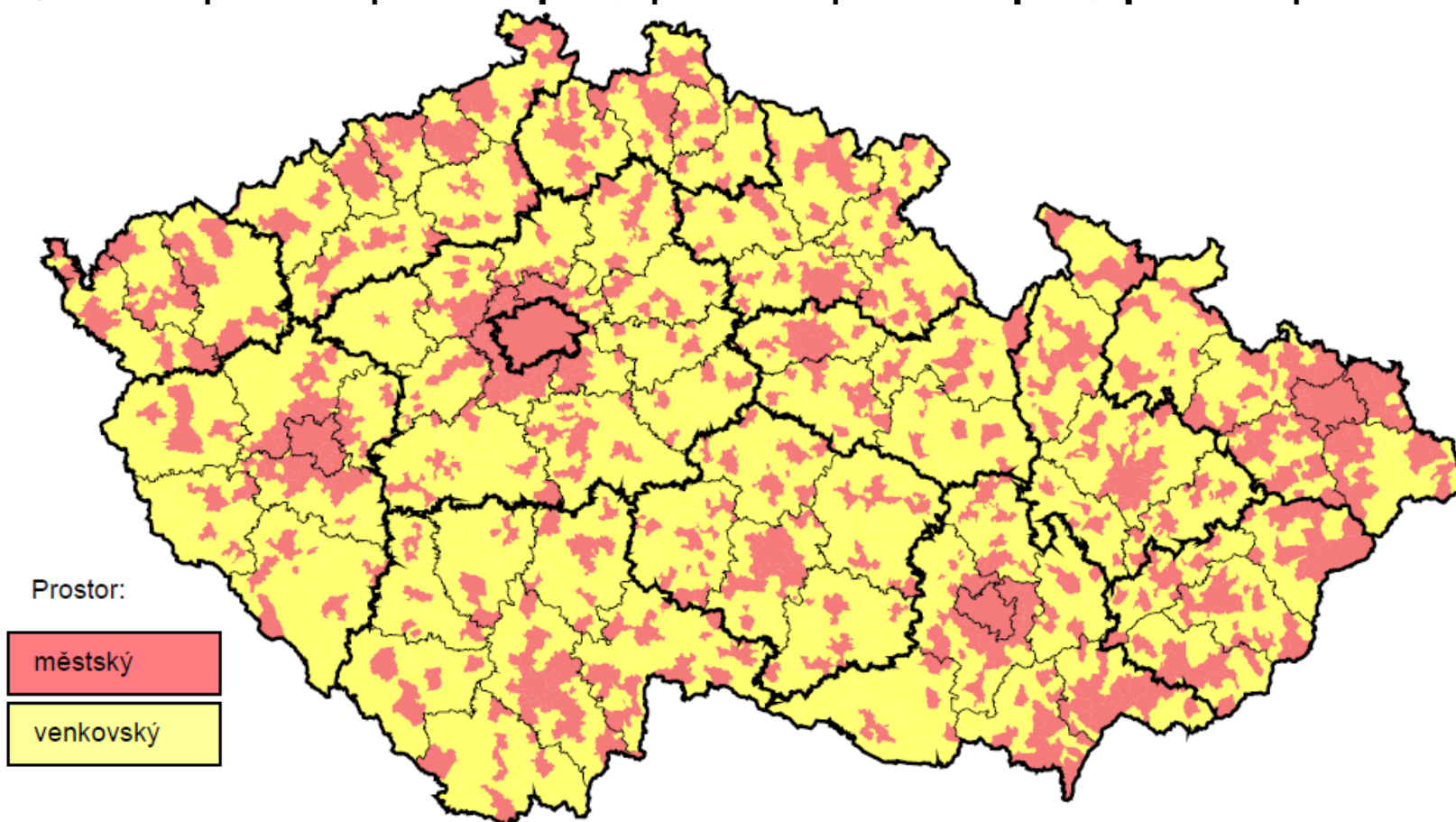
Venkov = obce bez POU

	Počet obcí			Počet obyvatel			Výměra (ha)		
	celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor	
		celkem	v %		celkem	v %		celkem	v %
Česká republika	6 249	5 860	93,8	10 287 189	3 523 510	34,3	7 886 702	6 353 170	80,6

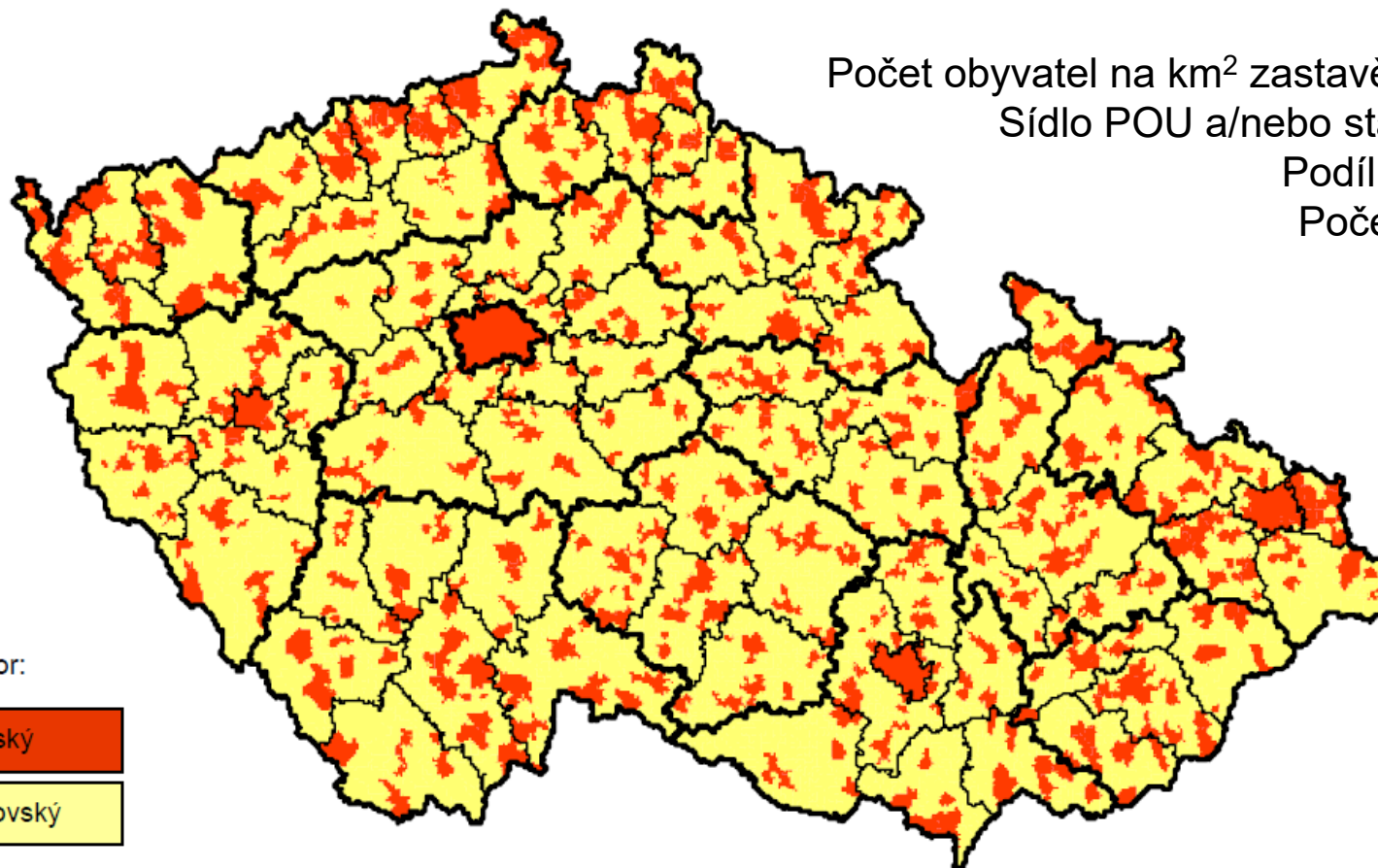
Venkov = obce do 2 000 obyvatel mimo obcí v zázemí krajských měst

	Počet obcí			Počet obyvatel			Výměra (ha)		
	celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor	
		celkem	v %		celkem	v %		celkem	v %
Česká republika	6 249	5 233	83,7	10 287 189	2 455 997	23,9	7 886 702	5 563 165	70,5

Venkov = obce do 5 000 obyvatel na základě 4 kritérií

	Počet obcí			Počet obyvatel			Výměra (ha)		
	celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor		celkem	venkovský prostor	
		celkem	v %		celkem	v %		celkem	v %
Česká republika	6 249	5 734	91,8	10 287 189	3 079 342	29,9	7 886 702	6 124 748	77,7

Počet obyvatel na km² zastavěné plochy
 Sídlo POU a/nebo statut města
 Podíl bytů v RD
 Počet obyvatel

Prostor:

městský

venkovský

Z venkovských obcí předchozí varianty byly vyčleněny obce přechodného typu, a to na základě 4 ukazatelů:

- počet obyvatel obce: více než 3 000 → 1 bod
- počet obyvatel na dokončený byt v letech 1997 – 2006 u obcí nad 300 obyvatel: ≤ 50 → 1 bod
- změna počtu obyvatel v letech 1993 – 2006: $\geq 25\%$ → 1 bod
- vzdálenost od krajského města: podle významu centra (viz následující tabulka) → 1 bod

Přehled měst, hraniční silniční vzdálenosti a počet obcí v příměstských zónách (varianta 8)¹⁾

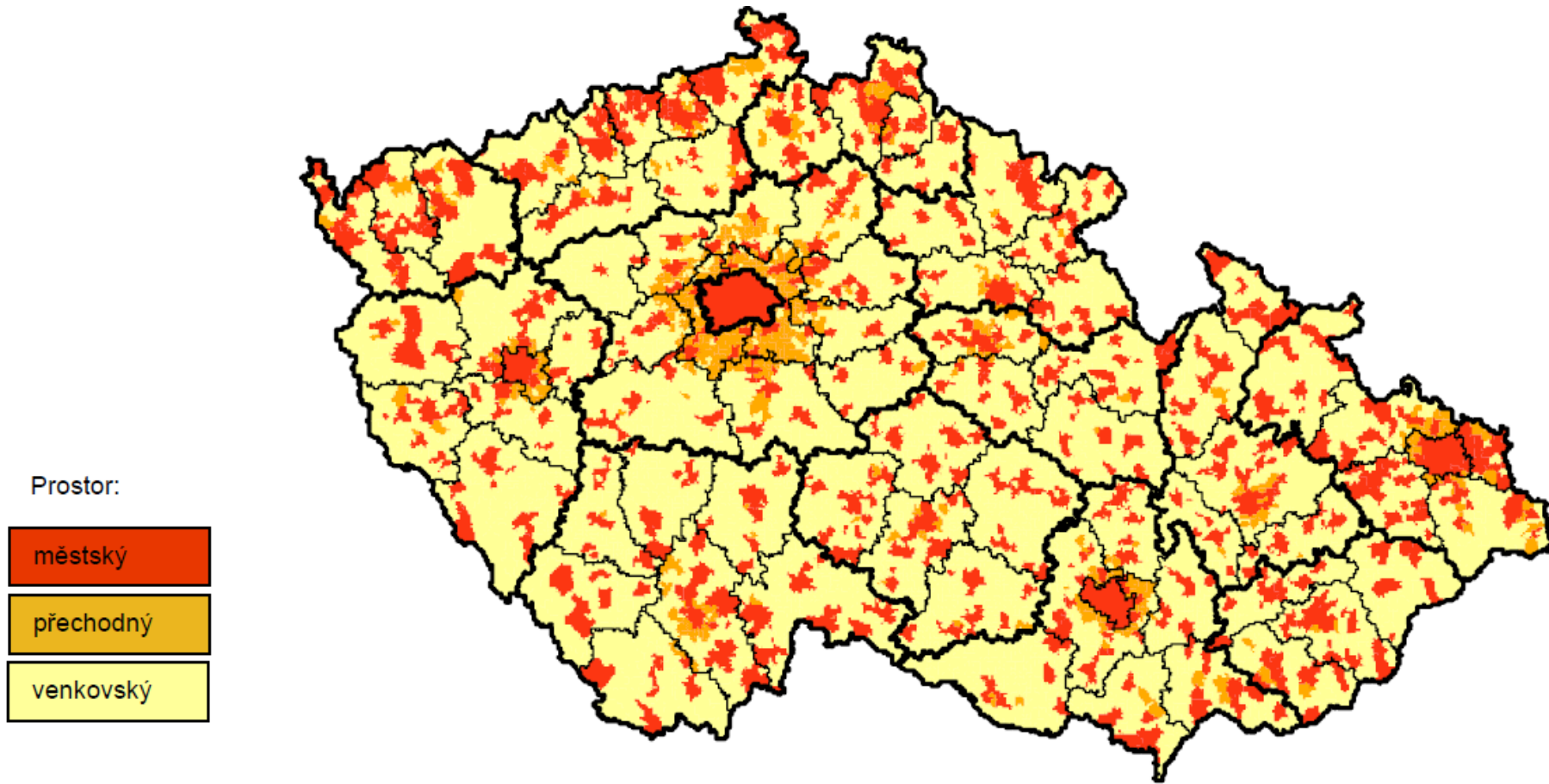
Město	Vzdálenost (km)	Počet obcí	Město	Vzdálenost (km)	Počet obcí	Město	Vzdálenost (km)	Počet obcí
Praha	30	365	Ústí nad Labem	10	8	Olomouc	10	17
Brno	20	58	Liberec	10	5	Zlín	10	4
Ostrava	20	46	Hradec Králové	10	8	Jihlava	7,5	9
Plzeň	15	35	Pardubice	10	27	Karlovy Vary	7,5	5
České Budějovice	10	30						

¹⁾ Počty obcí jsou včetně krajských měst (jader jednotlivých zón); u Hl. m. Prahy vzdálenost vzdušnou čarou od středu města.

Získala-li obec **2 a více bodů**, byla zařazena mezi obce **přechodného typu**. Jedná se především o menší obce často s těsnou vazbou na krajské město a v menší míře i o větší obce (nad 3 000 obyvatel). V obou případech tyto obce obvykle procházejí dostatečným rozvojem, který je indikován větším růstem počtu obyvatel nebo vyšším počtem dokončených bytů.

Venkov = obce do 5 000 obyvatel na základě 4 kritérií a obce přechodné na základě dalších 4 kritérií

	Počet obcí			Počet obyvatel			Výměra (ha)		
	celkem	přechodný prostor		celkem	přechodný prostor		celkem	přechodný prostor	
		celkem	v %		celkem	v %		celkem	v %
Česká republika	6 249	516	8,3	10 287 189	472 354	4,6	7 886 702	443 618	5,6

Nejčastěji jsou venkov a periferní oblasti vymezovány na základě:

- a) počtu obyvatel obce nebo hustoty osídlení, případně kombinace těchto dvou ukazatelů,
- b) statutu dané obce, podle právních norem příslušného státu,
- c) **charakteru a hustoty zástavby a architektonického rázu obce,**
- d) **podílu přírodních ploch nebo zastavěných ploch na celkové rozloze obce,**
- e) **zohlednění infrastruktury, občanské vybavenosti obce a dostupnosti služeb (z nekomerční sféry např. školství, zdravotnictví, soc. péče, kulturní a sportovní zařízení),**
- f) **institucionálního vybavení obcí (např. matričním či stavebním úřadem, poštou),**
- g) dopravní dostupností nebo vzdáleností od větších center,
- h) **vyjížděky a dojížděky do zaměstnání,**
- i) **zaměstnanosti v sektorech a odvětvích,**
- j) intenzity bytové výstavby,
- k) *věkového složení obyvatelstva,*
- l) *přirozeného a migračního přírůstku obyvatelstva,*
- m) *vzdělanostní struktury obyvatelstva,*
- n) *míry nezaměstnanosti,*
- o) dalších sociálních, ekonomických, demografických a environmentálních indikátorů
- p) různých kombinací více kritérií.

Nejsou vhodné pro
vymezení venkova

Charakteristiky českých sídel

- Průměrný počet obyvatel obce je cca 1 700.
- Medián populační velikosti obce je 420 obyvatel.
(tedy více než polovina obcí nedosahuje počtu 420 obyvatel).
- Z toho plynou problémy, které musí malé obce řešit.
- Podobnou strukturu osídlení v EU má jen Francie a Slovensko.

Problémy plynoucí z volby kritérií 1/2

- Co zvolit? Hustotu obyvatelstva, počet obyvatel či statut sídla?
A jaké hranice (hodnoty) definovat?
- Obcí, které mají méně než 2000 obyvatel je v ČR 5615, z toho je 57 měst.
- 137 měst má v ČR méně než 3000 obyvatel.
- 76 měst má méně než 3000 obyvatel a zároveň hustotu obyvatelstva nižší než 100 ob/km².

Problémy plynoucí z volby kritérií 1/2

- 4925 obcí má hustotu nižší než 100 ob/km², z toho je 113 měst.
- Největší obce, bez statutu města (Jesenice, Praha-západ 8 228 obyvatel, Petrovice u Karviné 5 334 obyvatel) a nejmenší obce se statutem města (Přebuz, okr. Sokolov 75 obyvatel, Loučná pod Klínovcem, okr. Chomutov 116 obyvatel).
- Proto je třeba volit kritéria a jejich hodnoty podle jejich zjistitelnosti a hlavně **účelu (a instituce)**, pro jaký má vymezené území sloužit. Jinak bude venkovský prostor definovat občan, urbanista či starosta obce a jinak úředník ministerstva či EU.

Venkovská sídla, Typologie venkova

Sídlo

- Sídlem se rozumí seskupení sídelních jednotek (domů) včetně hospodářských objektů a dopravních zařízení na určitém vymezeném území.
- Základní centrum lidské aktivity.
- V sídlech se soustřeďuje většina funkcí spojených s životem člověka.
- Sídlo je místem koncentrace hospodářské činnosti a ubytování obyvatelstva.

Sídlo

- Základní sídelní jednotka
 - Část území obce s jednoznačnými územně technickými a urbanistickými podmínkami
 - Spádová území seskupení objektů obytného či rekreačního charakteru
- Každé obydlené místo včetně přilehlých (katastrálně příslušných ploch)

Sídlo versus obec – rozdíly

➤ Obec

- Základní územní samosprávné společenství občanů
- Základní jednotka veřejné správy vymezená hranicí území obce
- Vystupuje a hospodaří samostatně v mezích samostatné působnosti
- Může být složena z jednoho či více
 - Sídel (základních sídelních jednotek)
 - Částí obce (místních částí)

Struktura sídla vs. sídelní struktura

- Struktura sídla
 - Vnitřní skladba jednotlivého sídla
 - Vytváří typ sídla a sídelní strukturu

- Sídelní struktura
 - Složení a vlastnosti množiny sídel v určitém regionu – vyšším územním celku (kraje, státu)

Ukazatele charakterizující osídlení

- Počet obcí
- Průměrná velikost obce
 - Katastr versus počet obyvatel
- Struktura obcí dle velikostních skupin
 - Počet obyvatel s trvalým pobytem
- Podíl obcí jednotlivých velikostních kategorií na celkovém počtu obcí
- Podíl bydlícího obyvatelstva v jednotlivých velikostních kategoriích obcí na celkovém počtu obyvatel

Základní typy sídel a jejich vlastnosti

Kritérium/sídlo	Městské	Venkovské
Velikost	Větší	Menší
Stáří	Mladší	Starší
Rychlost vývoje	Dynamičtější	Pomalejší
Funkce	Převážně nezemědělského charakteru	Spíše zemědělské a návazné na zemědělství
Homo/heterogenita	Heterogenita struktury obyvatel, využití ploch, funkcí, stylů žití	Větší homogenita struktury obyvatel, využití ploch, funkcí, stylů žití

Jak odlišit sídla?

- V rámci sídel se literatura spíše věnuje definicím měst
- Znak města
 - Vnější
 - soustředěný půdorys a vytvořené zřetelné, uzavřené jádro,
 - větší podíl neobývaných budov,
 - různorodá struktura zastavěné plochy (technická infrastruktura, budovy s různými funkcemi, dopravní tratě, parky, sportoviště)
 - funkční diferenciacie zastavěné plochy (části obytné, průmyslové, obchodní, zábavní, atp.).
 - Vnitřní
 - vysoký stupeň koncentrace obyvatel,
 - diferencovaná zaměstnanost dle odvětví,
 - různorodost hospodářských činností a městských funkcí,
 - vyvinutá středisková funkce města.

Rozlišovací hlediska městských sídel

- Velikost
- Poloha
 - Lineární, šachovnicový a další půdorys
- Vznik
 - Spontánní versus cílený
- Funkce
 - Obchodní, průmyslové, správní, univerzitní, lázeňské (oproti obytné a zemědělské na venkově)
- Charakter zástavby
 - Vícepatrové domy a jejich podíl
- Struktura ekonomiky
 - Podíl pracovníků v odvětvích

Venkovská sídla

- 3 velikostní kategorie
 - Samota
 - Víška (osada)
 - Seskupení 4 až 5 usedlostí
 - V některých zemích až 20
 - Vesnice (ves)
 - Vybavenost - škola, kostel, hospoda...

Venkovská sídla

- Základní typologie dle způsobu hospodaření – rozdělení pozemků na menší či větší části:
 - Venkovská sídla rozptýlená (samotové osídlení)-převažuje v Severní Americe, Jižní Americe, Austrálii. Výjimky: Jihoafrická Republika, Skandinávie, Bretaňský poloostrov.
 - Venkovská sídla skupinová (skupinové osídlení)-převaha v Evropě, Africe, Asii. Řada výjimek: např. atlantské pobřeží USA.

Urbanizace

- ▶ Urbanizace (poměšťování) je proces formování a rozvoje městského způsobu života, růst úlohy měst ve vývoji společnosti, pronikání městských prvků do prostorů celého osídlení.
- ▶ Nejcharakterističtějším znakem je vysoká koncentrace obyvatelstva do měst a jejich okolí.
- ▶ Roste příliv obyvatel z venkova do měst, zvyšuje se kyvadlový pohyb obyvatel z venkova a malých měst do měst velkých za prací, kulturou, vzděláním atd.

Fáze urbanizace v Evropě

➤ Klasická urbanizace

- Koncentrace pracovních příležitostí a obyvatelstva
- 1750 – 1900
- Růst jádra, růst aglomerace

➤ Suburbanizace

- Stěhování z městských center na předměstí nebo příměstí
- 1900 – (západní Evropa)
- Růst okraje města, růst aglomerace

Fáze urbanizace v Evropě

➤ Desurbanizace

- Stěhování městského obyvatelstva z větších částí celého města
- V západní Evropě nebo severní Americe od 70. let
- Populační pokles v jádru, pokles aglomerace

➤ Reurbanizace

- Návrat do vnitřních měst
- Metropolitní města
- Podíl populace jádra se zvyšuje, pokles aglomerace

Negativní důsledky suburbanizace na příměstský venkov

- Růst obyvatel v předměstích a satelitních městech z centra
 - ➔ Úpadek nebo stagnace populace v centru
 - ➔ **Transformace okrajového venkovského osídlení**
 - ➔ **Rozvolňování zástavby města**
 - ➔ Rozvoj dopravní infrastruktury

- **Suburbie (satelity)**
 - Nejsou městem – pouze obytná funkce
 - *Nejsou(?)* venkovem – neexistuje venkovní veřejný prostor, postrádají i další znaky typické pro venkov

Vývoj českého venkova od II. světové války

Až do období těsně před zahájením II. světové války byl vývoj českého venkova srovnatelný s obdobnými územími v zahraničí - stabilní zemědělská výroba doplněná dalšími ekonomickými činnostmi, bohatý spolkový život, silná role místních autorit a velmi intenzivní společenská participace veřejnosti. Na venkově existoval silný vztah k půdě jako základnímu atributu bohatství (majetku) a jasné sociální rozvrstvení venkovské společnosti a silná sociální sounáležitost mezi všemi skupinami na vesnici.

► Odsun Čechů ze Sudet 1938

- První výrazný zásah do českého venkova. Tento odsun se týkal pouze malého počtu obyvatelstva (jak měst, tak i venkova, protože v Sudetech žilo většinové německé obyvatelstvo), které po předání Sudet v říjnu 1938 muselo opustit svoje domy a statky, které připadly tehdejší Velkoněmecké říši. Poprvé došlo k tomu, že na základě politického rozhodnutí byl venkovským obyvatelům zabaven jejich historický majetek a především zemědělská půda, která tvořila historický a děděný majetek a na kterém se zakládala společenská prestiž jednotlivých rodů.

Vývoj českého venkova od II. světové války

► Odsun Němců z pohraničí 1946-1947

- Mnohem výraznější zásah do kontinuity a stability venkovského osídlení a celé venkovské krajiny. Také tento odsun byl vyvolán politickým rozhodnutím o nutnosti budování národního státu.
- Odsun se týkal asi 1/3 území ČR a podle různých odhadů se dotkl 2,5 mil. – 3.5 mil. obyvatel německé národnosti. Odsun znamenal totální ztrátu kulturní a sociální kontinuity vývoje spolupráce Čechů a Němců, naprostou změnu vlastnických vztahů, dokonalé vysídlení venkova v Sudetech, totální propad zemědělství, velký propad průmyslové výroby a dlouhodobý pokles počtu obyvatel ve srovnání let 1930-1950.
- Tento pokles byl i po dosídlení do roku 1950 v některých oblastech až na 45 % původního počtu obyvatel (např. okresy Cheb, Sokolov, Tachov...), v mnohých oblastech především podél hranice s tehdejší SRN velké množství sídel zcela zaniklo.
- Výsledky odsunu se projevily především na venkově. Nejmenší sídla ztratila svoji přirozenou demografickou základnu, snížil se počet obyvatel pod kritickou mez a i později sídla zanikala (60. 70. léta). V mnohých venkovských sídlech se rychle se vyměňovalo obyvatelstvo, což dále narušovalo i malou míru sociální participace a spolupráce jednotlivých rodin.

Vývoj českého venkova od II. světové války

► Kolektivizace 1948 –1952

- Postupně po roce 1948 (s hlavním důrazem na roky 1949 –1952) začala být na celém českém venkově prosazována původní sovětská idea kolektivizace a združstevnění zemědělské výroby. Její uplatňování v ČR však vedlo k obrovským a nevratným ekonomickým, a společenským zásahům do velmi stabilního a konzervativního venkovského způsobu života. Byla prosazována velmi razantními postupy vůči všem, především proti velkým sedlákům a jejich soukromému hospodaření.
- Změna sociální struktury na vesnici znamenala zpravidla i naprosté přerušení dosavadní dlouhodobé kontinuity sociálního vývoje a stability. Byly výrazně omezeny nebo redukovány aktivity neformálních sdružení a spolků
- Z hlediska čistě ekonomických ukazatelů byla kolektivizace bezpochyby velmi úspěšná = podařilo se zvýšit rozlohy obdělávaných půdy a díky masivně uplatněné technice i velmi rychle zvýšit produktivitu práce na venkově.
- V tradičních vnitrozemských venkovských lokalitách jsou zakládána zemědělská družstva, v Sudetských oblastech a v okolí velkých měst existovaly Státní statky jako zemědělské závody vlastněné státem (noví sotva usazení obyvatelé sudetského venkova, kteří dosídlili tyto oblasti po roce 1947, tak znovu přišli o svoji právě zahájenou zemědělskou činnost).

Vývoj českého venkova od II. světové války

► Socializace venkova 1953 – 1970

- Poměrně stabilní období ve vývoji venkova - družstva postupně stabilizují svoji zemědělskou činnost a postupně zvyšují pomocí modernější techniky produktivitu práce.
- Mladší obyvatelstvo je tak z této činnosti uvolněno a odchází do měst - nábor především do odvětví těžkého průmyslu. Pokles počtu obyvatel ve venkovských oblastech se týkal především území mimo hlavní produkční oblasti.
- Při velmi rychlé industrializaci venkova se začíná prosazovat heslo: „**Přiblížení venkova městu**“, které vychází z naprosto mylné úvahy o nutnosti unifikace životního stylu na venkově a ve městě a s jakési nadřazenosti životního stylu nebo životních podmínek ve městech
- Tato politika se v obměněné podobě prosazuje až do počátku 90. let a přinesla na venkov řadu nevhodných změn chování, nevhodné architektonické vzory a stavební nebo architektonické a urbanistické postupy - důsledkem je odklon od tradičního venkovského domu k městské vile s balkonem, prosazení kulturních domů a později nákupních středisek, postupná výstavba panelových bytovek apod.

Vývoj českého venkova od II. světové války

► Kolektivizace a rekreace 1970 – 1989

V 70. a 80. letech se na českém venkově začínají prosazovat dva protichůdně působící trendy:

- I. koncentrace jednotlivých aktivit do velmi omezené skupiny větších sídel**
- II. v nejmenších sídlech a dokonce i v nových sídelních lokalitách intenzivnější využití rekreačních objektů.**

► Koncentrace se projevuje postupně ve vzniku velkých zemědělských závodů, které jednak zvyšují celkovou rozlohu spravované zemědělské půdy a jednak již naprosto ztratily všechny i formální znaky družstev vlastníků. Kromě zemědělské výroby jsou dále koncentrovány i další obchody a služby.

► Ve větších obcích vznikají velmi rychle kromě kulturních domů (KD) z 60. let i nákupní střediska (NS) 70. a 80. let, přičemž NS ani KD nerespektují původní architektonický a urbanistický ráz a často jsou budovány na místech původních zemědělských statků. Současně s tím mizí drobné provozovny obchodů a restaurace z malých vesnic a tím dochází k další ztrátě ekonomického, ale hlavně sociálního významu vesnice.

Vývoj českého venkova od II. světové války

► Kolektivizace a rekreace 1970 – 1989

- Ve velkých (střediskových) vesnicích jsou koncentrovány jednotlivé investiční akce jako je výstavba vodovodů a kanalizací, výstavba bytových domů, rekonstrukce škol apod.
- V malých vesnicích mimo tato dominující centra je naopak jakákoliv investiční aktivita utlumována nebo byrokraticky omezována, dokonce i individuální výstavba rodinných domů jednotlivými stavebníky je převážně orientována do větších sídel.
- V administrativní struktuře je vyjádřením těchto procesů postupný pokles počtu obcí (integrace) a především zavedení ***Střediskové soustavy osídlení***.

Vývoj českého venkova od II. světové války

- ▶ **Kolektivizace a rekreace 1970 – 1989**

- ▶ *Středisková soustava osídlení na českém venkově vymezila tyto kategorie středisek:*

- ▶ *1. Středisko osídlení místního významu (SOMV)*

- středisko s významným postavením v sídelní soustavě, velké sídlo s plně rozvinutou základní obchodní infrastrukturou, těchto sídel bylo vymezeno cca 600 v celé ČR*

- ▶ *2. Nestřediskové sídlo trvalého významu (NSTV)*

- menší sídlo s dominantní obytnou funkcí, které ovšem nemá další výrobní nebo obslužné funkce, často je i sídlem obecního úřadu.*

- ▶ *3. Nestředisková sídla ostatní (NSO)*

- ostatní menší sídla, zpravidla bez administrativní funkce.*

Vývoj českého venkova od II. světové války

► Kolektivizace a rekreace 1970 – 1989

- Vlastní vymezení střediskové soustavy je v sídelní struktuře oprávněné a mohlo být funkční, ovšem jeho pojetí v byrokratickém a centralistickém systému národních výborů v letech 1970–1989 se soustředilo především na umělé potlačování rozvoje nejmenších sídel a nikoliv na stimulaci možné podpory větších nebo významnějších sídel.
- Právě z těchto důvodů byla středisková soustava po roce 1990 razantně odmítnuta jak představiteli obcí, tak částečně i odbornou sférou.
- Kromě ekonomických aktivit byly postupně koncentrovány i dosud existující spolky a spolková činnost. Činnost spolků se ovšem stala pouze formální nebo úzce zaměřená na odbornou nebo zájmovou bázi, jejich společenské nebo širší sociální vazby byly již zcela odbourány. Až na ojedinělé výjimky církev již zcela ztratila vliv na celospolečenský vývoj.

Vývoj českého venkova od II. světové války

► Kolektivizace a rekreace 1970 – 1989

- Na rozdíl od koncentrace veškerých aktivit do střediskových obcí se v tomto období prosazuje fenomén rekreace a to formou chalupaření a chataření. (v období normalizace v podstatě jediné „povolené“ aktivity, kde obyvatelé mohli individuálně uskutečňovat svoje vlastní plány a zájmy.

Víkendovou rekreaci lze rozdělit do dvou oddělených typů:

- **Chataření** se koncentruje do turisticky atraktivních oblastí v blízkosti velkých měst a do lokalit soustředěné nové výstavby chat – chatových osad.
- **Chalupaření** využívá postupně uvolňovaný bytový fond v nejmenších vesnicích.. Původní venkovské domy jsou využívány jako chalupy jednak původními majiteli nebo také dalšími obyvateli měst, kteří původně neměli žádný vztah k této lokalitě.
- Chalupaření a chataření se v této době stává jedním z hlavních společenských fenoménů a především chalupáři se však zasloužili o více či méně úspěšnou záchranu celé řady starších venkovských objektů, které by nenávratně zanikly nebo neopravitelně chátraly (na druhou stranu celá řada přestaveb rekreačních chalup byla provedena velmi nešetrně).
- Především chalupaření a později i dlouhodobé sezónní trávení volného času na chalupách se postupně stává velmi omezeným zdrojem pro mírný růst počtu obyvatel v rekreačních oblastech.

Vývoj českého venkova od II. světové války

► Vývoj situace na venkově po roce 1990

- Celospolečenské změny po roce 1990 jako je návrat k tradičním vlastnickým vztahům obnova demokratické formy vlády, postupná liberalizace ekonomického a společenského života a obnova právního řádu se dotkla i venkovských sídel.

Samospráva

- Obnovení demokratické formy vlády se projevilo v znovuzavedení obecní samosprávy - nový zákon (č. 367/1990 Sb.) nově a relativně rozsáhle vymezil samosprávné kompetence obcí. Reakcí na nové právní vymezení „svobodných“ obcí a současně reakcí na bývalé centralistické uplatňování střediskové soustavy a direktivního řízení investiční činnosti byla masivní desintegrace obcí.
- V období roku 1990 a počátku roku 1991 vzniklo téměř 2000 nových obcí a počet obcí se zvýšil o 1/3 z původních 4000 obcí na nových více než 6200 obcí. Tato dezintegrace se týkala pochopitelně především nejmenších venkovských obcí, kdy jednak vznikaly nové malé obce do 500 obyvatel a současně oddělením jednotlivých sídel, původní velké obce se propadly do menších kategorií. Zvýšil se počet obcí v kategorii do 500 i do 200 obyvatel a poklesl počet obcí v kategorii nad 500 obyvatel.

Vývoj českého venkova od II. světové války

► Vývoj situace na venkově po roce 1990

Samospráva

- Nové obce ve velké míře přepokládaly, že dosavadní dotační a tedy v podstatě přidělový systém hospodaření bude i nadále pokračovat a tedy, že budou moci dovybavit svoji technickou infrastrukturou, kterou v minulém období nebyly schopny nebo nemohly postavit.
- Změnu však přinesl nový daňový systém - příjmy obcí byly tvořeny především přepočtenému výnosu daně z příjmu a byly tedy závislé především na počtu obyvatel obce a na množství podnikatelů v obci nebo později i v celém okresu. Příjmy malých obcí tak byly absolutně i relativně velmi malé a neumožňovaly a dosud neumožňují bez pomoci státních dotačních účelových titulů výraznější investiční činnost.

Vývoj českého venkova od II. světové války

► Vývoj situace na venkově po roce 1990

Zemědělská půda

- Zemědělské pozemky, které byly sloučeny v družstvech nebyly nikdy formálně jednotlivým majitelům zabaveny (znárodněny). Po jejich navrácení se tedy vlastnická struktura zemědělské (ale i lesní) půdy vrátila do stavu před rokem 1949 (zůstala tedy velmi rozdrobená).
- Současně však původní majitelé – zemědělci již zemřeli a zemědělskou půdu získali jejich dědici často až v druhé generaci, kteří často žijí ve městech, ve velké vzdálenosti od vrácených pozemků a nemají možnost a ani zájem se aktivně starat o svůj majetek. Proto svoje pozemky často pronajali do užívání pokračovateli zemědělského družstva nebo dalším zemědělcům v místě a za svoji půdu pobírají relativně malé renty. Skutečnou správu pozemku tak vykonávají ti, kteří si tuto půdu pronajímají.
- Transformace zemědělské výroby se projevila i snížením intenzity využívání zemědělských pozemků. Pozemky, které byly využívány jako orná půda, ale nebyly pro rostlinou výrobu vhodné třeba z důvodu sklonitosti terénu nebo z důvodu kvality zemědělského půdního fondu, byly postupně opouštěny. Stát připravil některé dotační tituly, které umožňovaly zemědělcům tyto pozemky zatravnit případně zalesnit. Bohužel tyto dotační tituly byly buď málo přístupné nebo nebyly zcela výhodné a tak se uplatnily pouze v omezené míře.

Vývoj českého venkova od II. světové války

► Vývoj situace na venkově po roce 1990

Zemědělská půda

- Ve větší míře došlo k tomu, že ať již rozpadem (bankrotem) zemědělského závodu nebo na základě jiných důvodů došlo k tomu, že některé zemědělské pozemky nebyly dále využívány jako orná půda a byly ponechány ladem bez jakékoliv údržby (kosení). Tento proces vedl mimo jiné i k postupnému zvyšování zaplevelení zemědělských pozemků.
- Silnější tlak na nové využití zemědělské půdy se projevuje především v okolí velkých měst, kde se velmi rychle rozvíjí suburbánní výstavba a to jak rodinných domů, tak i nových podnikatelských areálů, velkých marketů a skladů. V některých lokalitách v zázemí velkých měst dochází i ke spekulaci s zemědělskou půdou a snahou o ovlivňování jejího využití např. v podobě účelově zpracovaných územních plánů.

Vývoj českého venkova od II. světové války

► Vývoj situace na venkově po roce 1990

Transformace

- Změna vlastnických vztahů se projevila především ve dvou na sobě relativně nezávislých procesech:
- Transformace původních zemědělských družstev = vypořádání zákonných nároků původních členů družstev a jasné vymezení vlastnických podílů jednotlivých současných členů družstev.
- Postup transformace vedl k tomu, že většina zemědělských podniků – (pokračovatelů velkých zemědělských družstev) byla zachována a jsou (byť ve velmi proměnlivé právní formě) dominující. Vyšší podíl soukromě hospodařících zemědělců nebo obnova pro západní Evropu typických rodinných farem se prakticky příliš neprosadila. Velké rozlohy zemědělských podniků a zachovalé velké provozy živočišné výroby však umožnily jednotlivým podnikům ve srovnání s obdobnými podniky západní Evropy relativně vyšší produktivitu.

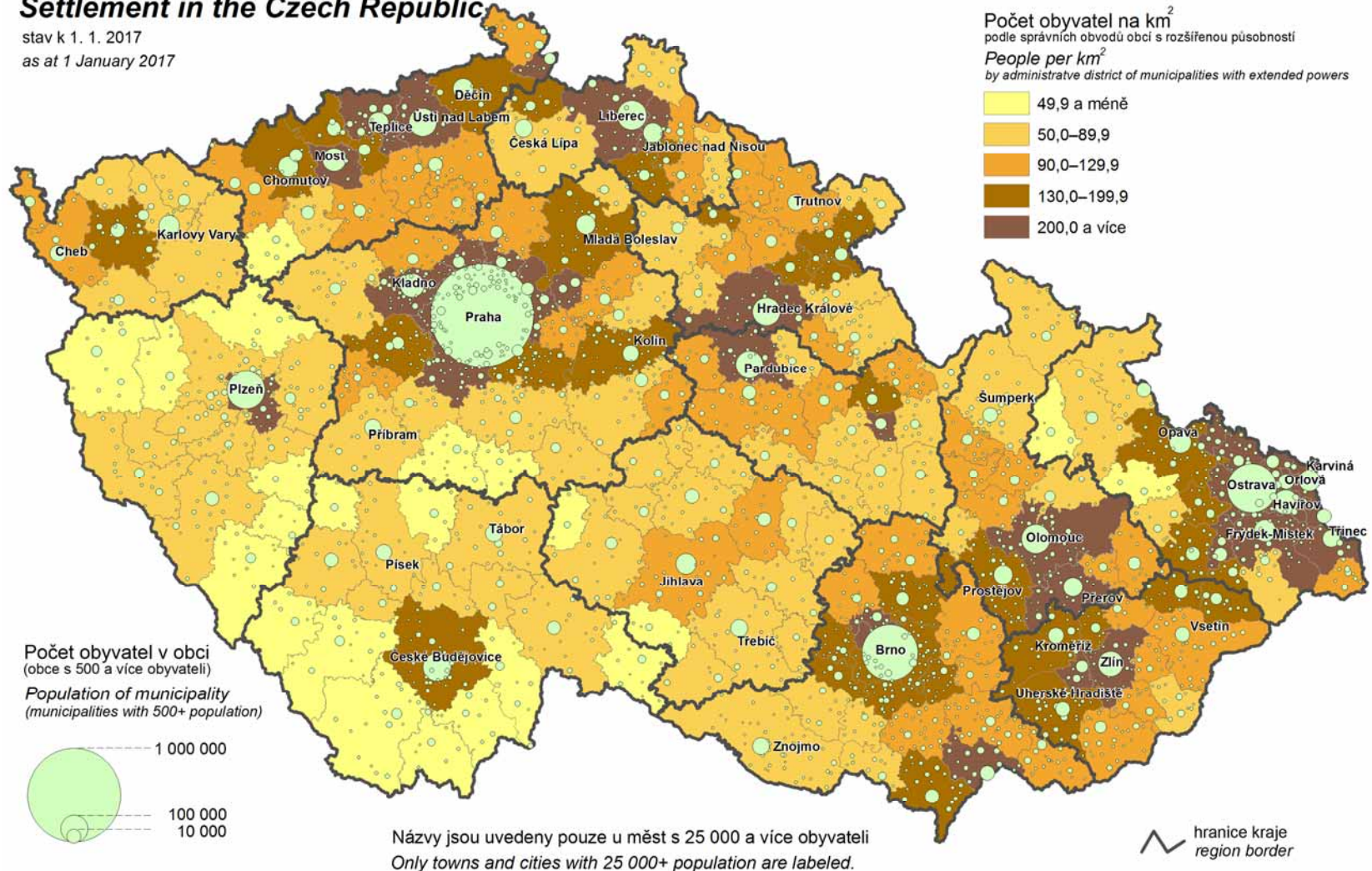
Současná sídelní struktura ČR

- Hustá síť sídel
- Regionální rozdíly v hustotě sídel (nevýznamné)
- Diferenciace venkov vs. město
- Slabé zastoupení velkých měst
- Nejvíce urbanizované regiony (Ústecký, Moravskoslezský, Praha)
- Podprůměrně urbanizované (pás od vých. Čech přes Vysočinu, střední, jižní a západní Čechy)

Současná sídelní struktura ČR

Osídlení v České republice Settlement in the Czech Republic

stav k 1. 1. 2017
as at 1 January 2017

Vývoj počtu obcí v letech SLDB

- počet obcí se ustálil
- ve srovnání s evropskými státy velmi nízký průměrný počet obyvatel na jednu obec (cca 1 700)

Rok	Počet obcí	Počet obcí (1921 = 100 %)	Změna proti předchozímu období
1921	11 417	100,0	-
1930	11 768	103,1	351
1950	11 459	100,4	-309
1961	8 726	76,4	-2 733
1970	7 511	65,8	-1 215
1980	4 778	41,8	-2 733
1990	4 100	35,9	-678
1991	5 768	50,5	1 668
2001	6 258	54,8	490
2011	6 251	54,8	-7
2019	6 258	54,8	7

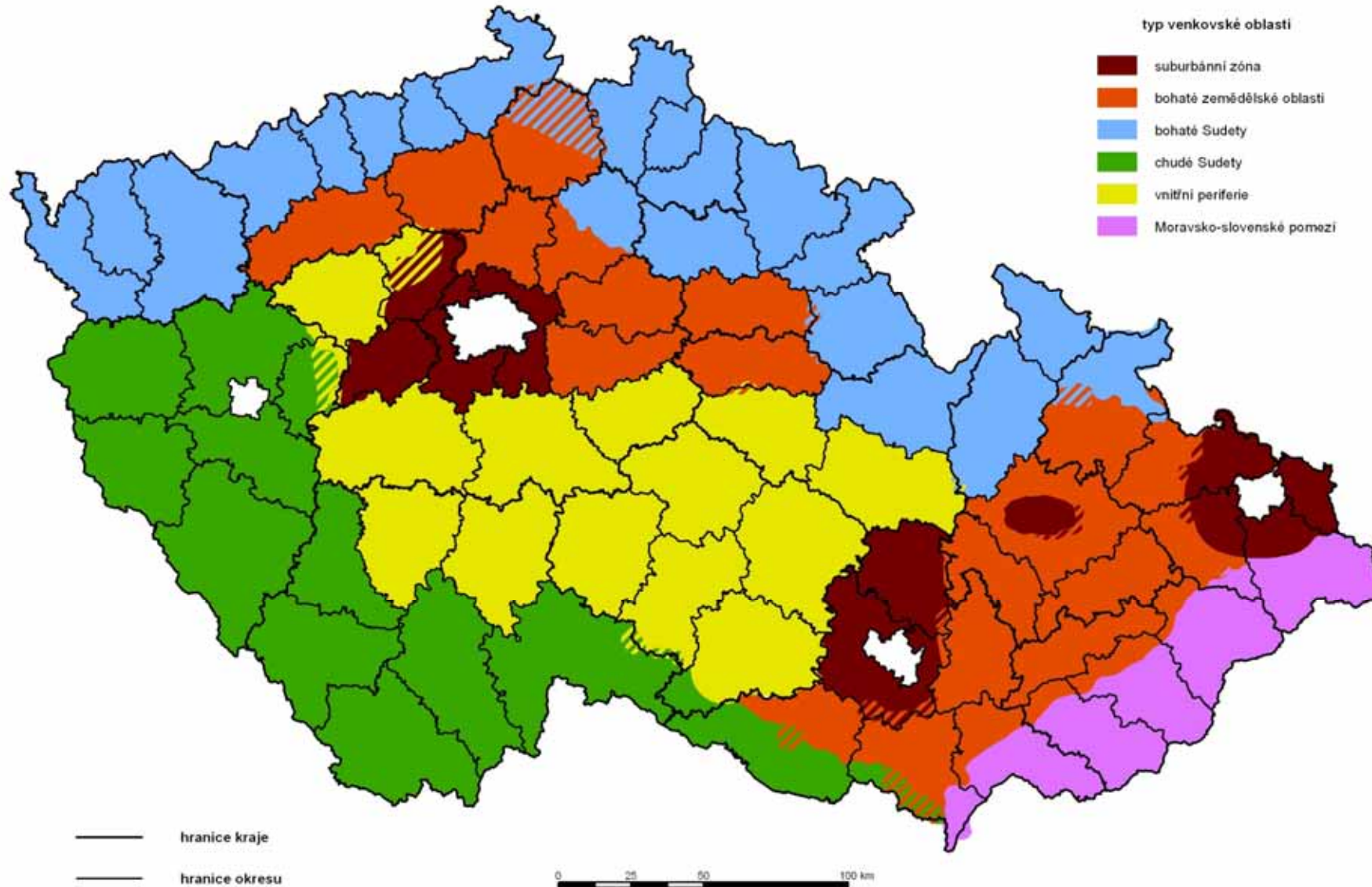
Zásadní trendy malých obcí 1/2

- **postupné stárnutí obyvatelstva**, rychlejší než u celkové **populace**,
- **úbytek schopností poskytovat služby** obecně i služby na určité úrovni
- **rostoucí převaha obytné a rekreační funkce** nad funkcemi ekonomickými a obslužnými,
- **rychlý úbytek pracovních míst** a následné zvyšování vyjížd'ky obyvatel za prací, rostoucí závislost na mikroregionálních a regionálních střediscích,
- **malá diverzifikace pracovních míst**, nízké příjmy a vyšší míra dlouhodobé nezaměstnanosti, omezená dostupnost a kvalita služeb podporujících podnikání

Zásadní trendy malých obcí 2/2

- **snižování úrovně dopravní obslužnosti** veřejnou dopravou,
- **obecný nedostatek finančních prostředků** k zajištění základních funkcí a rozvojových záměrů (obtížný přístup k úvěrům i nedostatek vlastních finančních zdrojů na spolufinancování projektů dotovaných státem). Především nedostatek finančních prostředků způsobuje také menší úspěšnost malých obcí při čerpání dotací z různých státních podpůrných programů a strukturálních fondů,
- **ztížené podmínky pro výkon státní správy** a samosprávy,
- **omezená soběstačnost** v plnění potřebného rozsahu uložených funkcí.

Typologie venkova v ČR (Perlín, 1998)

Typologie venkova v ČR (1998)

- Suburbánní zóna
 - Obytná zóna
 - Nákupní zóny
- Venkov v bohatých zemědělských oblastech
 - Polabí, dolní Poohří, Moravské úvaly, JV Morava
 - Stabilní zemědělská výroba

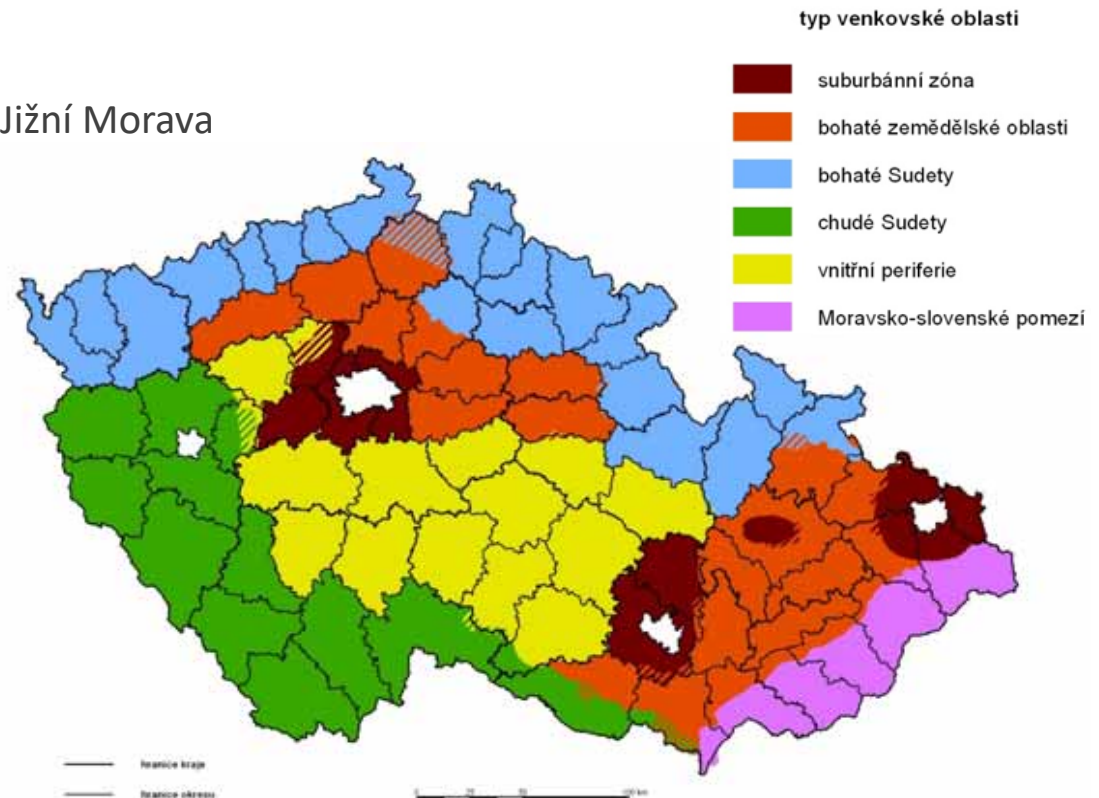
Typologie venkova v ČR (1998)

- Vnitřní periferie
 - Tradiční český venkov
 - Velké množství malých sídel
- Moravsko-slovenské pomezí
 - Postupný pomalý přechod k periferii

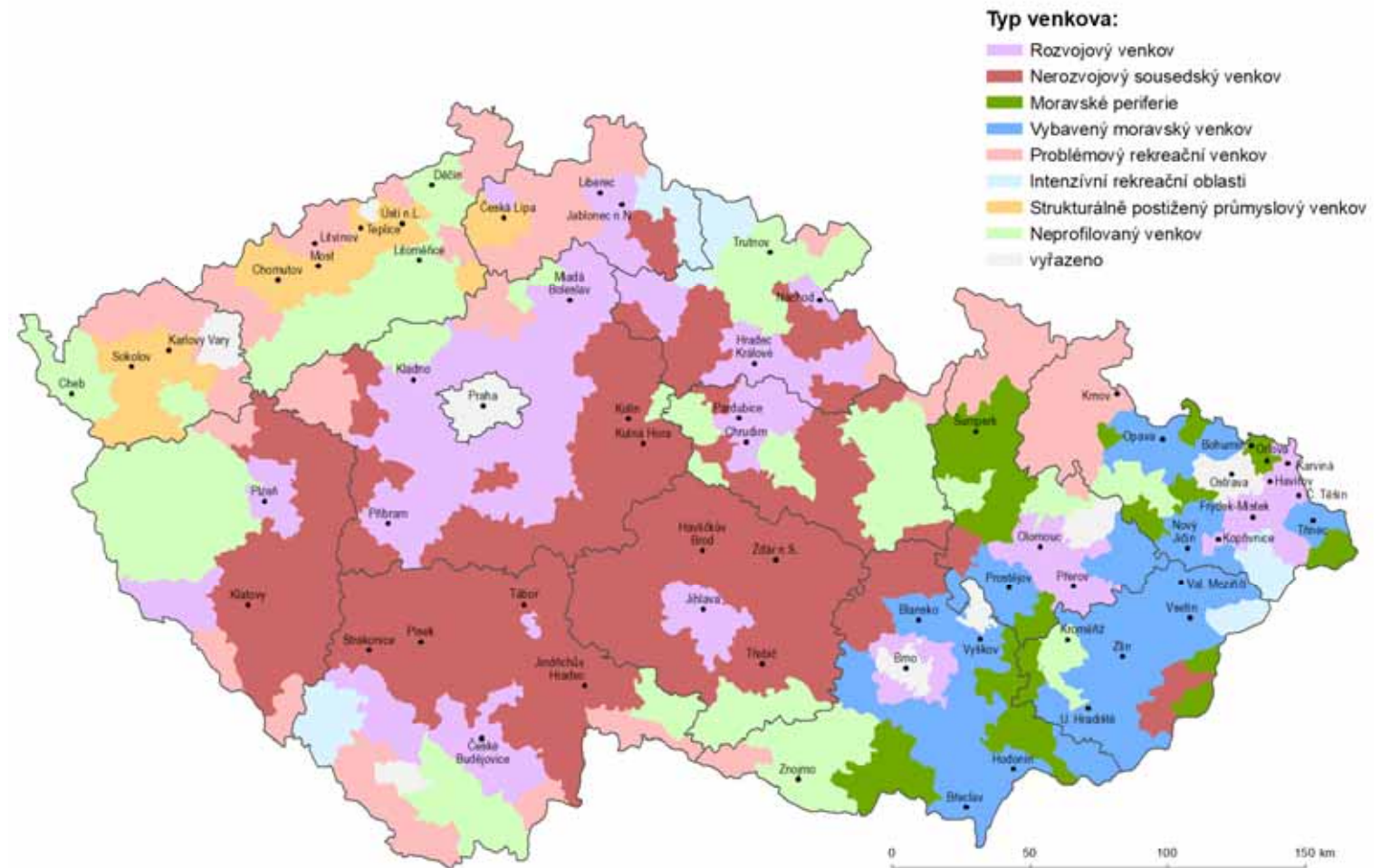
Typologie venkova v ČR (1998)

- Bohaté sudety
 - SZ a SV Čech, vyjma Podkrušnohoří
 - Industrializace – lehký průmysl
- Chudé Sudety
 - JZ a JV Čech a Jižní Morava

Typologie venkova podle rozvojového potenciálu (Perlín a kol., 2010)

Na základě 16 charakteristik osídlení, obyvatelstva a hospodářství

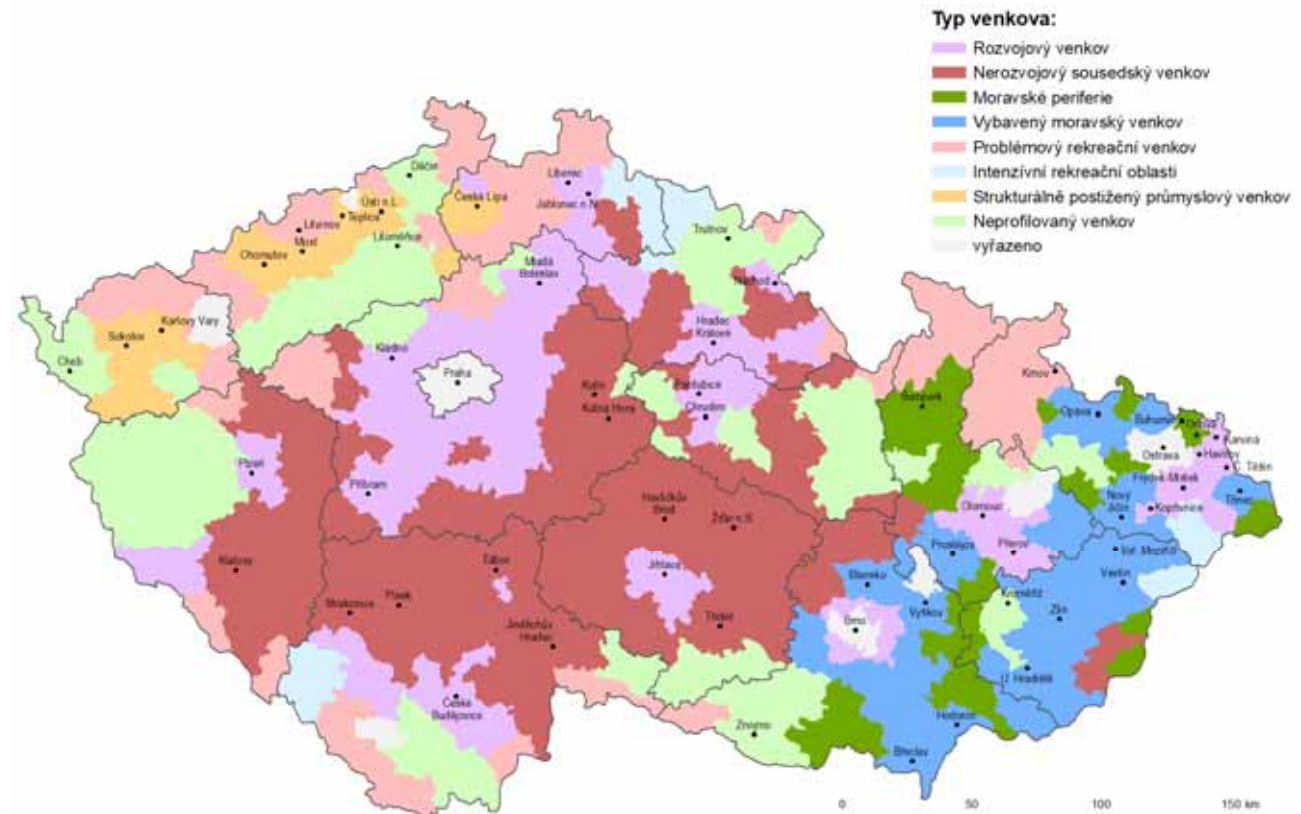
Typologie venkova podle rozvojového potenciálu (Perlín a kol., 2010)

Na základě 16 charakteristik osídlení, obyvatelstva a hospodářství

Ukazatel	Zdroj
Celkový počet obyvatel k 1. 1. 2005	ČSÚ
Migrační saldo k roku 2005 na 100 obyvatelk roku 2005	ČSÚ
Procentuální podíl trvale obydlených domů postavených mezi roky 1991 a 2001 z celkového počtu trvale obydlených domů v roce 2001	ČSÚ
Procentuální podíl trvale obydlených domů z celkového počtu domů	ČSÚ
Turisticko-rekreační funkce = počet lůžek v ubytovacích zařízeních na 100 obyvatel	Interní databáze
Celkový počet odjezdů spojů ve středu 3. 10. 2007	IDOS
Registrovaná míra nezaměstnanosti v roce 2005	MPSV
Procentuální podíl obyvatel žijících v bytech se zavedeným plynem z celkového počtu obyvatel (2001)	SLBD 2001
Procentuální podíl rodáků z celkového počtu obyvatel k 1. 3. 2001	SLBD 2001
Počet kandidátů na počet mandátů ve volbách v roce 2006	ČSÚ
Procentuální účast ve volbách v roce 2006	ČSÚ
Počet obyvatel ve věku 65 a více let na 100 trvale bydlících obyvatel k roku 2005	ČSÚ
Procentuální podíl vyjíždějících za prací z celkové počtu ekonomicky aktivních k 1. 3. 2001	SLBD 2001
Celkový objem dotací právním subjektům na celkový počet příjemců mezi roky 1998 a 2005	MF
Podíl dotací směřujících obci z celkového objemu dotací právním subjektům mezi roky 1998 a 2005	MF
Index vzdělanosti k 1. 3. 2001	SLBD 2001

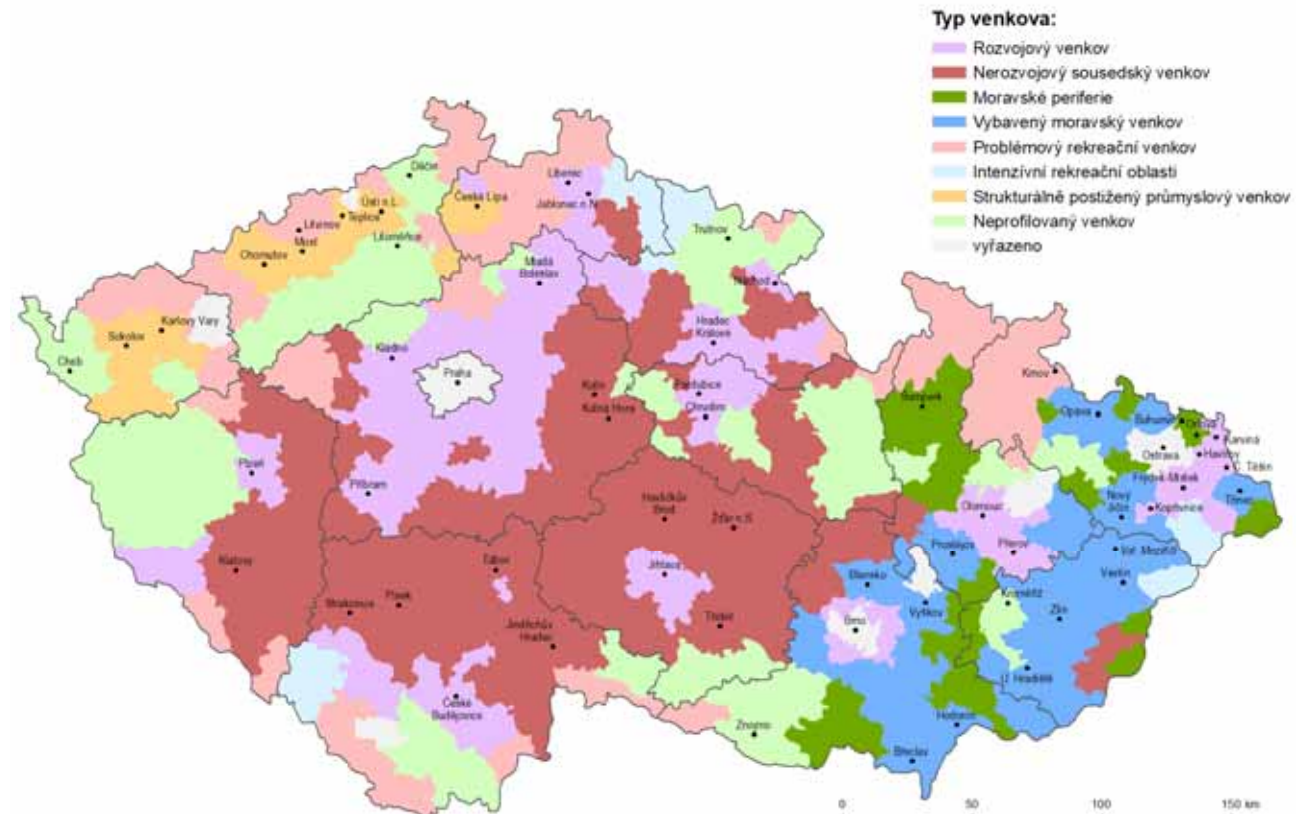
Typologie venkova (Perlín a kol., 2010)

- Rozvojový venkov
 - suburbánní zázemí velkých měst
 - nejvyšší migrační saldo, nejvyšší podíl nově postavených domů a další faktory, které jsou typické pro zázemí velkých měst

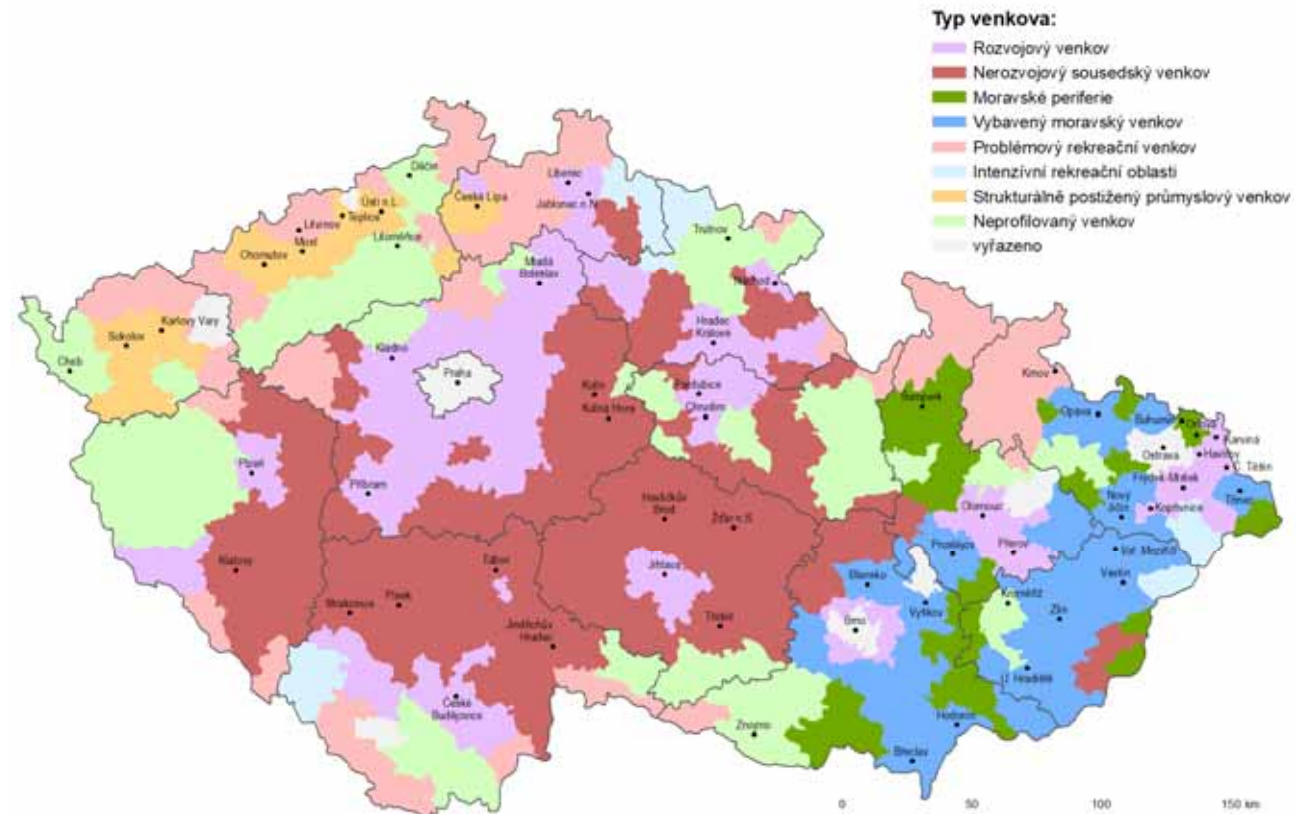
Typologie venkova (Perlín a kol., 2010)

- Nerozvojový sousedský venkov
 - hospodářsky slabé venkovské mikroregiony, které jsou také označovány jako vnitřní periferie

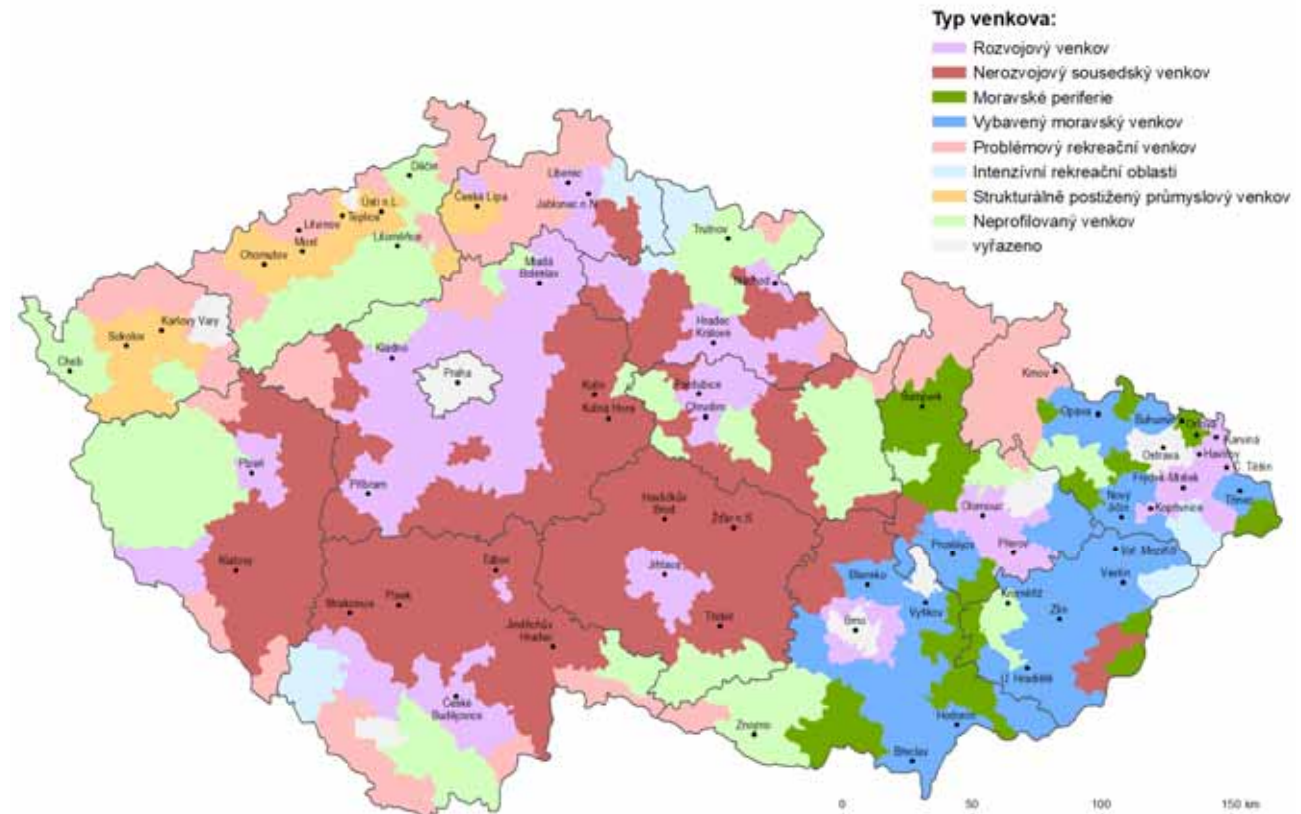
Typologie venkova (Perlín a kol., 2010)

- Moravské periferie
 - charakteristické záporným migračním saldem, vyšší mírou nezaměstnanosti a nižšími hodnotami indexu vzdělanosti

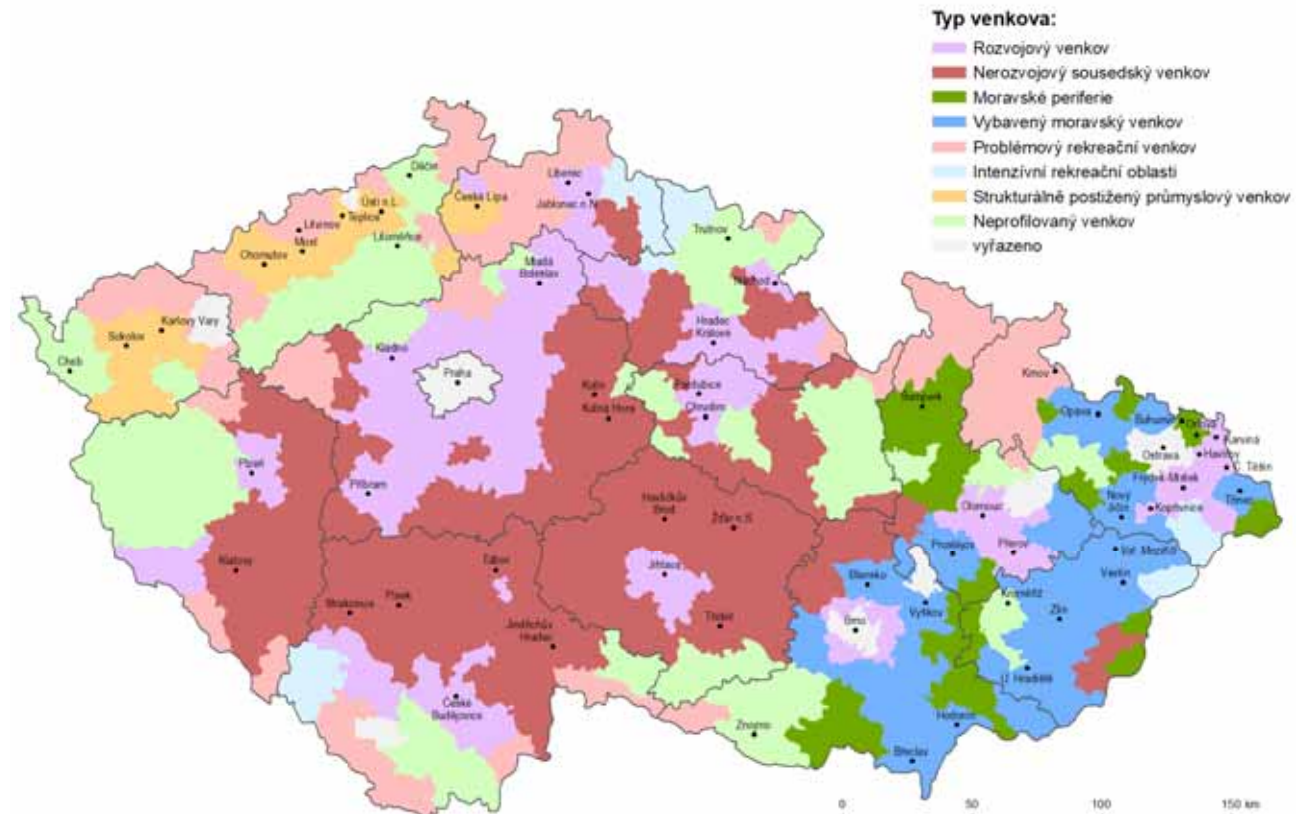
Typologie venkova (Perlín a kol., 2010)

- Vybavený moravský venkov
 - vykazuje vysokou míru vybavenosti obcí, je zde velmi vysoká intenzita veřejné dopravy a s tím spojená vysoká míra vyjížd'ky do zaměstnání

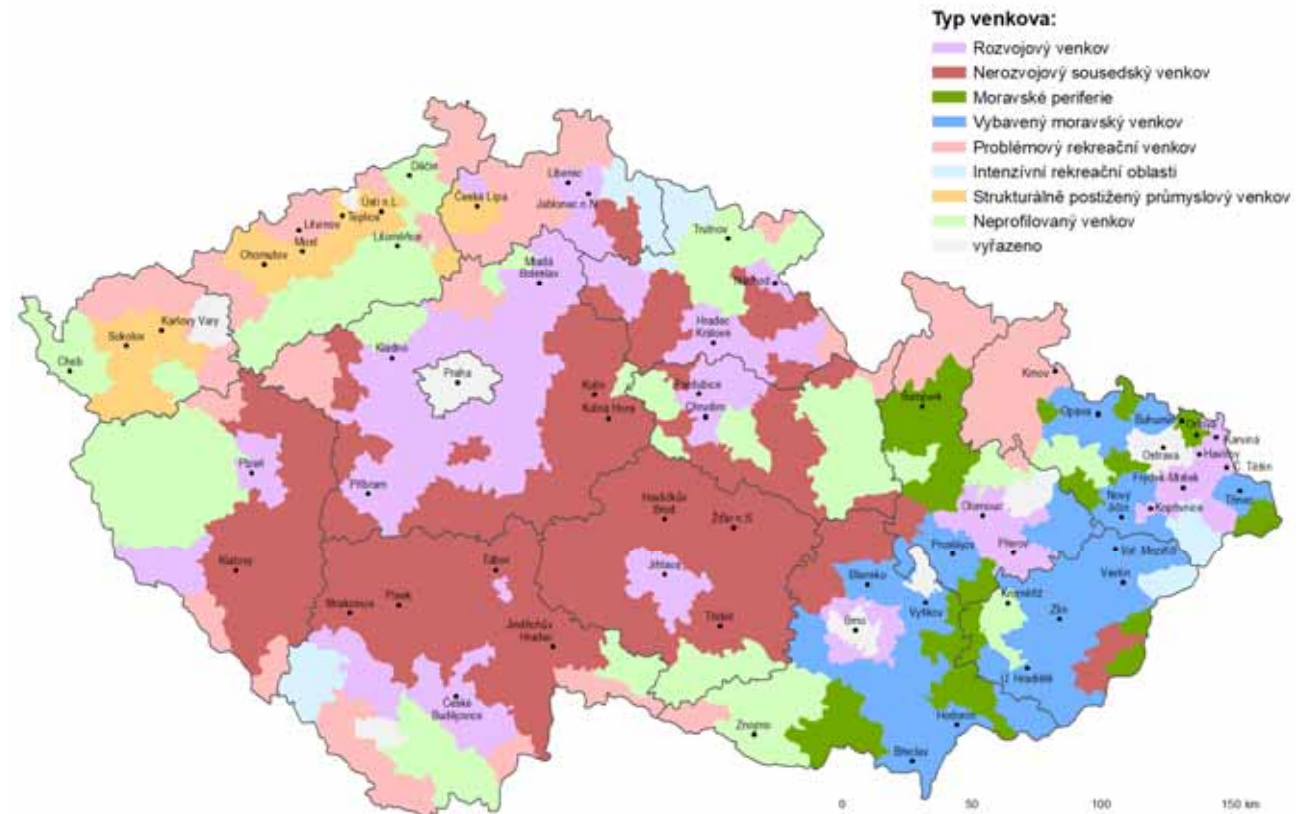
Typologie venkova (Perlín a kol., 2010)

- Problémový rekreační venkov
 - turisticky atraktivní venkovská oblast s vysokým zastoupením objektů druhého bydlení

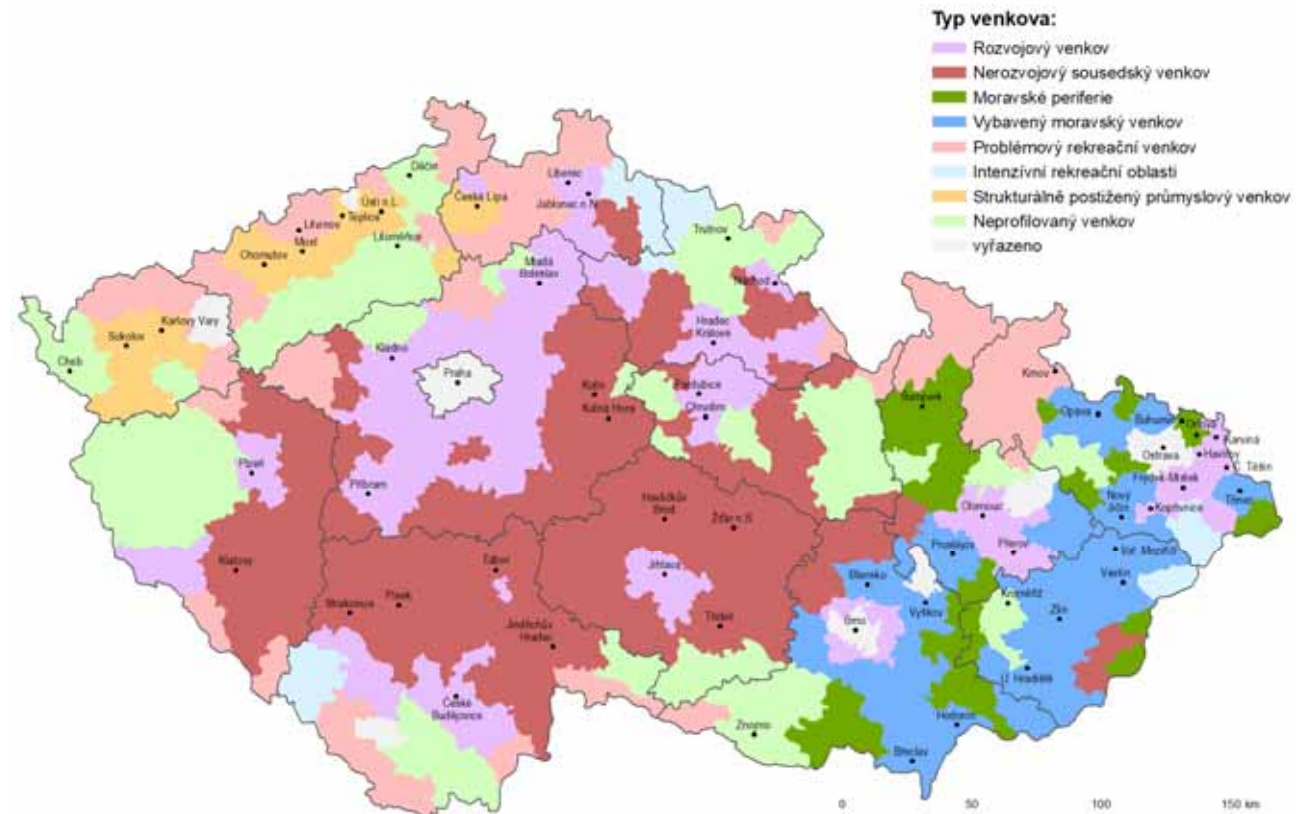
Typologie venkova (Perlín a kol., 2010)

- Intenzivní rekreační oblasti
 - vysoká míra intenzity rekreace měřené prostřednictvím turisticko-rekreační funkce - s intenzitou rekreace souvisí nízký podíl trvale obydlených domů

Typologie venkova (Perlín a kol., 2010)

- Strukturálně postižený průmyslový venkov
 - rozvojový potenciál je zde spojován s relativně dobrou polohou v blízkosti velkých měst

Typologie venkova (Perlín a kol., 2010)

► Neprofilovaný venkov

- převážně nerůstové, populačně malé obce s podprůměrnou občanskou vybaveností

